

Německý multilateralismus a vztahy k státům visegrádské skupiny

VLADIMÍR HANDL

NĚMECKO JAKO NOVÝ AKTÉR?

Pohled na sjednocené Německo jako na aktéra mezinárodních vztahů je předmětem odborné i politické diskuze již od samotného roku 1990. Poté, kdy se sjednocené Německo umělo postavit vlně rasisticky motivovaných útoků (1991–1993) a přijalo nový zákon o občanství, který konečně poprvé za celou historii odchází od principu „*krve a půdy*“ (1999), odezněly obavy z toho, že by únik do etnonacionální výlučnosti mohl podkopat uznávané základy poválečné demokracie v SRN. O to více se diskuze soustředí mj. na to, jak německá demokracie naloží s potřebou nově definovat svou zahraniční a bezpečnostní politiku.

Spektrum názorů na tuto otázku zrcadlí obecnější diskurz, probíhající v teorii mezinárodních vztahů. Neorealisté považovali návrat Německa do pozice velké mocnosti po roce 1990 za nevyhnutelný.¹ Co více, aby tento proces nebyl doprovázen zbytečnými konflikty, někteří z nich navrhovali tuto cestu Německu „usnadnit“ tím, že mezinárodní společenství umožní Bonnu získat jaderné zbraně.²

Zastánci konstruktivistických přístupů trvali na tom, že si německá (a japonská) politika zachová výjimečný charakter, který ji odlišoval od ostatních zemí po celé období od druhé světové války. Rozvíjeje koncepci „obchodního státu“, Hanns Maull formuloval tezi, že se Německo chová a nadále bude chovat jako „*civilní mocnost*“.³

Další autoři – racionální institucionalisté – vycházeli z předpokladu, že se SRN postupně změní v normálního politického aktéra, jenž se dříve či později začne domáhat postavení srovnatelného především s rolí, jakou v mezinárodních vztazích hrají Velká Británie a Francie.⁴

Výměna těchto a dalších názorů na německou politiku od počátku 90. let neskončila a nedospěla ani k jasnému rozřešení. Nabývá spíše na intenzitě a na hloubce, a to vzhledem ke změnám v integračním procesu a v bezpečnostním prostředí. Hlavní otázka spočívala v tom, zda Německo poté, kdy „stráví“ své sjednocení, neopustí nejdůležitější konstrukční princip své poválečné zahraniční politiky, tedy svůj vynuceně dobrovolný multilateralismus, integraci do struktur NATO a do nadnárodně budované Evropské unie (EU). Konstelace, která německou politiku formovala – ať už zdůrazňujeme politickou volbu, kterou německá reprezentace učinila (tedy teze „*na počátku byl Adenauer*“),⁵ nebo usměrňující roli spojenců („*na počátku byli spojenci*“)⁶ –, se opravdu zásadním způsobem změnila. Ostatně, na počátku 90. let vládlo přesvědčení, že „německá otázka“ existuje i po sjednocení obou německých států; alespoň ve svém širším pojetí může dospět k řešení pouze prostřednictvím rekonstrukce panevropského systému.⁷ V mnoha ohledech se tento předpoklad projevil jako správný. Nenapovídá ovšem nic o tom, jakými kvalitativními změnami evropská a německá politika musejí projít dříve, než otázka Německa ve smyslu jeho evropské role dospěje ke svému víceméně ustálenému řešení. V polovině 90. let převládala skepse jak ohledně toho, zda má Německo potenciál, který by mu umožnil ujmout se velmocenské role, tak ohledně zájmu SRN usilovat o takovou roli (a to i na evropské úrovni) mj. proto, že nebylo schopné jasně definovat své politické priority. Ně-

mecký Gulliver ještě nedospěl ke konsenzuálnímu rozhodnutí o tom, jestli chce hrát větší mezinárodní roli, která z mezinárodních pout by měl odhodit a která naopak dále posílit.⁸ Kromě toho žádný z německých partnerů v EU nejevil ochotu přijmout hypotetickou německou hegemonii a institucionální struktura EU vedoucí roli jedné země ani nepředpokládá, ani neusnadňuje.⁹

Německá politika je navíc konfrontována s protichůdnými očekáváními. Obava z Německa jako ze silného aktéra, nebo dokonce velmoci, která by mohla sledovat výhradně vlastní zájmy, byla rozšířena zejména v době německého sjednocení.¹⁰ Určité aspekty tohoto vidění jsou však aktuální dodnes, i když v jiné podobě. Nejvíce odhodlání napomoci ke sjednocení Německa a vnímat jej jako pozitivní proces vyjadřovali američtí politici a experti. Dvacáté století nepoznalo totiž mírumilovné sjednocené Německo. „Berlínská republika“ byla v USA vnímána většinou jako „poslední a nejlepší šance“, jak toho dosáhnout. Na úspěchu – jak se zdůrazňovalo – závisí budoucnost Evropy.¹¹ Ostatně, bez americké „asistence“ by víceméně bezkonfliktní sjednocení Německa zřejmě neproběhlo. To, že v centru Evropy místo trvalého zdroje napětí a nejistoty existuje jistě nikoli bezproblémový, nicméně stabilní demokratický německý stát, je do značné míry výsledkem i americké diplomacie, a tedy jedním z jejích nejlepších výkonů v poválečném období.

Míra důvěry v politiku sjednoceného Německa byla ovšem zejména v Evropě často různá. Někteří polští experti v polovině 90. let vycházeli z toho, že Německo usiluje o velmocenské postavení, a diskutovali o tom, zda se pro něj Polsko stane *partnerem*, nebo pouze politickým *instrumentem*. Kladli si otázku, zda sjednocení země neoživí německý nacionalismus.¹² V průběhu sjednocení a těsně po jeho dokončení se ještě ozývaly obavy – a to i ve spojeneckých zemích, jako je Velká Británie a Francie –, zda se Německo nevrátí do pozice „země ve středu“, která nemá pevně definované hranice.¹³ Mohla by se SRN odklonit od své zásadní orientace na Západ? Tento směr úvah o budoucí německé politice vycházel ze skutečnosti, že se před Německem spolu s pádem „železné opony“ a se sjednocením země otevřely i nové politické a ekonomické horizonty – střední východní¹⁴ a východní Evropa. Nešlo ovšem již doslova o teritoriální otázku, ale spíše o otázku přesunu politických priorit. K polovině 90. let otázka územního uspořádání úplně zmizela. I v polské diskuzi se stala otázka hranic bezpředmětná; spolehlivě ji vyřešila smlouva 2 + 4, doplněná politickými a hraničními smlouvami s Polskem a s Českou republikou. Od poloviny 90. let viděli v německé politice ohrožení teritoriálního statu quo jen zastánci extrémních názorů, tedy včetně některých pozic v české diskuzi o vztazích s Německem.¹⁵

Obavy z příliš silného Německa v průběhu 90. let poněkud paradoxně přerůstaly v kritiku za to, že se SRN málo angažuje v mezinárodních záležitostech a nevyužívá svého potenciálu. Bonn/Berlín byl vyzýván, aby převzal větší roli v mezinárodních vztazích. Není údajně ochoten podílet se na riziku ztrát, jak pokud jde o prestiž a o náklady, tak pokud jde o životy svých občanů, zejména vojáků. Měl by vynakládat více prostředků na budování relativně autonomní evropské obranné politiky, v níž má nikoli vedoucí, ale jistě nezastupitelnou úlohu.¹⁶

Tato stať se zaměřuje na obecněji položenou otázku: *Chová se Německo jako normální státy, nebo jsou nadále patrné „abnormality“ poválečného období?*¹⁷ Přitom se soustředí na vztah Německa k zemím střední a východní Evropy. Nejdříve charakterizuje změnu, k níž došlo od roku 1990, pokud jde o postavení Německa v Evropě. Poté představuje pohled německých expertů a politiků na region střední východní Evropy, zejména na visegrádskou skupinu (Česká republika, Maďarsko, Polsko, Slovensko). Shrnuje poznatky z výzkumu německé politiky v daném regionu a snaží se přitom ukázat německou politiku vůči východním sousedům v reálných proporcích, včetně jejich diferenciace. Dospívá k závěru, že základní rámce německé politiky vůči východním sousedům jsou dány strategií multilateralismu a „formování okolí“ (*milieu shaping*). Pozitivní výsledek této strategie posiluje postavení Německa v Evropě, nepovede ale k přímé dominanci v regionu ze strany SRN. Členství v NATO a v EU posiluje koaliční potenciál německých sousedů a od-

halí nejen blízkost, ale i odlišnosti zájmů a představ Německa a jeho sousedů v řadě otázek evropské politiky.

NĚMECKÁ POLITIKA MEZI KONTINUITOU A ZMĚNOU

Množství literatury, zabývající se německou politikou, narůstá geometrickou řadou a utřídit ji je stále náročnějším úkolem. Téměř „klasickými“ se staly analýzy, prováděné Güntherem Hellmannem, jenž kategorizoval pět myšlenkových škol v německých akademických a odborných kruzích: *pragmatické multilateralisty*, kteří považují mezinárodní instituce za instrument politiky; *européisty*, kteří sledují federalistickou vizi evropské integrace; *euroskeptiky*, dávající přednost integraci, založené na mezivládní spolupráci a směřující k Evropě národních států; *idealistické internacionalisty*, zaměřené na posilování nadnárodních institucí a norem; marginální *skupinu zastánců „normalizace“* německé politiky na principu nacionalizace.¹⁸

Jiný pohled na novější soubor literatury nabídl Sebastian Harnisch, jenž vyčlenil tři hlavní přístupy k analýze německé politiky a odtud vyplývající doporučení. První skupinu tvoří autoři, náležející k *realistické škole*. Ti soustřeďují pozornost především na měnící se konstelaci mezinárodních struktur moci a dovozují, že Německo bude hledat jak co největší míru autonomie vně transatlantických institucí, tak maximální vliv uvnitř Evropské unie. *Institucionalisté* poměřují změny (nebo jejich absenci) v německé politice podle míry integrovanosti Německa do mezinárodních struktur, především do NATO a do EU. Dospívají k závěru, že SRN i nadále sleduje kurz nastavený mezinárodními normami, na jejichž formování (popřípadě redefinici) se aktivně podílí. Třetí skupina, vycházející především z *konstruktivistického přístupu*, se zaměřuje na analýzu subjektivních faktorů, jako jsou národní identita, historická paměť, představy o roli (poslání, odpovědnosti) Německa v mezinárodních vztazích, formulování zájmů, ale i hodnotových prvků/principů v postojích německých aktérů.¹⁹

Pro tuto stať považují za důležité brát alespoň do jisté míry v úvahu přístupy, které nabízejí všechny tři uvedené analytické školy. Při pohledu na vztahy Německa vůči zemím střední a východní Evropy vycházím proto z kombinace vlivu geopolitických faktorů, poměru sil a situace v oblasti hospodářské, bezpečnostní, v ochraně životního prostředí atd. Opírám se o význam multilaterálních institucí jak pro německou politiku, tak i pro formování vztahů SRN k jejím východním sousedům. Inspiruji se též konstruktivistickým přístupem, protože výše uvedené faktory německou politiku formují prostřednictvím více či méně identifikovatelných procesů vnímání a interpretace.

Vycházím mj. z toho, že tam, kde německá společnost dospěla nejen k obecnému, ale i ke specifickému morálně-ideovému přístupu k jednotlivým otázkám či aktérům mezinárodních vztahů (tedy např. nejen vztah k válce obecně, ale i k válce na evropském kontinentu konkrétně a zcela specificky k válečnému konfliktu v bývalé Jugoslávii), vytvořila si jakési relativně ustálené „*matrice vnímání*“. Ty pak fungují jako jakési „*filtry*“, jimiž procházejí vnější i vnitřní podněty pro politickou akci. Podílejí se na formulování jak zájmů, tak víceméně ustálených přístupů, principů a politických imperativů v německé politice. Ty se mohou někdy překvapivě radikálně měnit. Od původního přesvědčení, že němečtí vojáci nemohou být nikdy nasazeni ve zbrani na území, které bylo obětí nacistické agrese za druhé světové války, dospěla německá společnost k většinové podpoře účasti Bundeswehru na akcích k prosazení a udržení míru na Balkáně, včetně bombardování Jugoslávie v roce 1999. Navíc, některé ustálené přístupy mohou být ve vzájemném napětí. Německá politika a veřejnost musely v souvislosti s bombardováním Kosova řešit konflikt mezi dvěma přístupy, charakterizovanými jako „*nikdy více Osvětim*“ a „*nikdy více válka*“. Jestliže první motivoval Německo k použití síly vůči Srbsku, druhý takový postup zásadně odmítal.²⁰ V každém případě představují „*matrice*“ jisté limity německé politiky, pro něž bychom mohli použít pojem „*parametry možného*“, definovaný Arthurem Hoffmannem a Vandou Knowles.²¹ Naopak, tam kde specifické „*matrice vnímání*“ partnera

nebo politického děje chybějí, nebo kde jsou její kontury definované nejasně, uplatňují se „matrice“ obecnější, stejně jako obecně přijaté principy německé politiky (vztah k použití vojenské síly, historická odpovědnost vůči východním sousedům jako celku, představa vlastní role podle pojetí *role theory*). Bezprostředněji a s různou mírou úspěšnosti působí další prvky, ovlivňující politické rozhodování a postoje německé veřejnosti – např. racionalistické přístupy k mezinárodní spolupráci a k mezinárodním institucím (obecná podpora rozšíření EU a NATO, vytváření bezpečnostního řádu), široká paleta partikulárních zájmů jako např. ty, definované a reprezentované Sudetoněmeckým krajským sdružením.

„Německé zájmy“, míněné jako zájmy národní (tedy státní), byly dlouhou dobu v německé politice téměř zakázaným pojmem, podobně jako geopolitické úvahy. Autoři realistické školy to považovali za projev „moralistické megalomanie“ (Arnulf Baring). Mínili, že levice tabuizovala uznávané hodnoty jako národní jednota, historické vědomí, definice národních zájmů.²² Nacistická ideologie, rétorika a agrese posunuly tyto pojmy a myšlenkové přístupy, běžné v jiných zemích, do roviny tabu. Jejich „rehabilitace“, která probíhá v posledních deseti letech, je opatrná a především neznamená návrat k původním koncepcím. Někdejší nacistické pojetí *Mittleeuropy*, definované geopoliticky, etnicky a nakonec i geneticky, překrylo starší konstruktivnější koncepce střední Evropy (viz Naumannovo pojetí) a vylučuje i dnes politické úvahy o střední Evropě, které by šly za rámec regionální spolupráce a obnovy kulturně-společenských styků.²³

„Návraty“ německé politiky jsou tak pouze částečné. Geopolitické pohledy jsou vnímány především jako instrument analýzy geografického prostředí, v němž se nachází stát jako aktér národní a mezinárodní politiky.²⁴ Posun geografického těžiště Německa severovýchodním směrem a posílení jeho role jako námořní mocnosti někteří vojenští odborníci interpretují jako hlavní faktor nárůstu mocenského potenciálu země, tedy schopnosti Německa ovlivňovat mezinárodní vztahy.²⁵ Nicméně, geostrategické závěry, které německá politika z této nové situace vyvozuje, patří i nadále do poválečné multilaterální tradice německé politiky. Výzkumné pracoviště německého Bundeswehru ve svých geopolitických analýzách neopouští rámec NATO a EU.²⁶ Analytici Ministerstva obrany definují SRN především jako nezbytnou spojnicí jakéhokoli představitelného celoevropského bezpečnostního uspořádání.²⁷

Německá diskuze ani politika se většinou nepřiklonily k myšlenkové škole realismu a neorealismu, byť odpovídající argumenty v německé diskuzi hrají významnou roli. Pro Německo jako pro „*postnacionální stát*“ (Karl Dietrich Bracher) bylo po druhé světové válce často obtížné „sladit“ politiku s partnery, kteří se chovali jako tradiční národní aktéři.²⁸ Po roce 1990 se stala „německá záhada“ (tedy odmítání budovat „národní“ pozici ve smyslu maximalizace vlastního zisku) o to hůře vysvětlitelná, že odpadla většina vnějších omezení. Německo se nicméně od „postnacionální“ politiky neodvrátilo, a to přesto, že definuje svůj vlastní zájem důrazněji a projevuje v mezinárodní politice větší svébytnost. Tuto „německou anomálii“ vysvětluje souhra zejména dvou faktorů.

Někteří autoři čerpají z konstruktivistických přístupů a zdůrazňují vliv zahraničněpolitické tradice, naplňování navyklé role kooperativního, neegoistického aktéra mezinárodních vztahů.²⁹ Vysvětlují zvláštnosti německé politiky vědomou preferencí multilaterálních přístupů v souladu s rolí Německa jako „*civilní mocnosti*“.³⁰ Tento pohled nachází oporu v normách a principech zahraniční politiky SRN. I když, stejně jako ve všech parlamentních demokraciích, v zahraniční politice převládá role exekutivy, německý Základní zákon definuje několik principů, jimiž se musí vláda obecně řídit: princip zachování míru a zákazu útočné války, princip otevřeného a kooperativního internacionalismu a princip respektu k lidským právům a k jejich prosazování.³¹ I když zůstává definice těchto principů velmi obecná, německý Základní zákon jde v usměrňování zahraniční politiky dále než většina ústavních dokumentů dalších demokratických zemí. Navíc tyto principy vstoupily do obecného povědomí, staly se součástí německé politické kultury. Multilate-

ralismus jako cíl sám o sobě a „kultura zdrženlivosti“ v použití vojenských sil jsou jejími nejznámějšími projevy.³²

Po více než deseti letech, která od sjednocení Německa uběhla, lze konstatovat, že se vazby SRN s multilaterálními institucemi neoslabily, ale naopak spíše prohloubily. Místo Německa v jejich funkčním jádru je pevnější než před sjednocením země. Jen část sociálnědemokratické levice (kandidát SPD na kancléře v roce 1990 Oskar Lafontaine) reagovala na změnu situace v letech 1989–1990 návrhem, aby byly rozpuštěny oba vojenské bloky, a nevažovala tedy o integraci sjednoceného Německa do NATO.³³ Úvahy v tomto směru byly ovšem jen krátkou epizodou a přispěly k porážce SPD ve volbách v prosinci 1990.

Přesnější poměr mezi kontinuitou a změnou v německé politice není však snadné určit zejména proto, že se projevuje v jednotlivých oblastech politiky rozdílně. Politici ekonomové definovali německou politiku před rokem 1990 jako polosuverénní (*semi-sovereign*), omezenou nejen vnějšími, ale zejména vnitřními faktory.³⁴ Jestliže vnější omezení byla Moskevskou smlouvou z 12. 9. 1990 většinou odstraněna, vnitřní nikoli. Jde především o vnitřní institucionální pluralitu a o vysokou mírou decentralizace moci, které německou politiku staví do relativně úzkého rámce, jenž se od roku 1990 dále omezil. Institucionální pluralita je výsledkem německého federalismu, tradice koaliční, a tedy na kompromisu postavené politiky, existencí státních institucí, které jsou ze svého statutu nezávislé na vládě (především Německá spolková banka, Spolkový ústavní soud atd.). Sjednocení země tyto faktory, omezující prostor pro manévrování vládní politiky Německa, neodstranilo. Naopak se oslabil shoda politických stran a vyčerpal se „permisivní konsenzus“ německé veřejnosti, pokud jde o pokračování integračního procesu. Je to trend, který v systému kooperativního parlamentního systému, jehož prostřednictvím opozice ovlivňuje vládu, další kroky německé integrační politiky jen ztížil, a tím i omezil její výslednost a vliv.

Role německých zemí v zahraniční politice, zejména v integrační politice, vzrostla především po přijetí článku 23 německého Základního zákona.³⁵ Některé analýzy německého federalismu dospívají k závěru, že probíhá přechod od kooperativního federalismu ke kompetitivnímu federalismu, kdy německé země budou více prosazovat své vize politiky, které nemusejí být v souladu s vládní koncepcí.³⁶ I když je tato teze předmětem diskuze, zůstává faktem, že německou politiku „zemská úroveň“ ovlivňuje, a to především v době, kdy většina zemí má vládu „jiné barvy“ než federální vláda, a proto má většinu ve Spolkové radě. Vzrůstající nároky na německou politiku zvýraznily rovněž roli Spolkového ústavního soudu. Do roku 1994 jej politické strany dokonce „zneužívaly“ k tomu, aby řešil politické problémy, spojené s účastí Německa na vojenských akcích v zahraničí. Závěrečný verdikt Ústavního soudu z července 1994 „vrátil“ odpovědnost opět do sféry politiky. Ovšem v podmínkách kooperativního parlamentarismu a koaliční formy vlády dosahují politické strany širšího souhlasu, než-li konsenzu, jen s velkými potížemi. Institucionální zvláštnosti německého politického systému pomáhají proto vysvětlit, proč se německá politika může v krizových situacích chovat velmi odlišně od přístupů britské či americké politiky, aniž by to muselo znamenat zásadní rozdíl v politických prioritách.³⁷ A nakonec se prohloubilo omezení suverenity vládní politiky v monetární oblasti, s vytvořením EMU se tato oblast vymyká vlivu vlády více než v době suverénní Spolkové banky.

Kromě toho trvají některá méně nápadná vnější omezení německé suverenity. Ta jsou dána geostrategickou situací, místem Německa v mezinárodní ekonomice a v mezinárodních vztazích a zejména jeho postavením a možnostmi v rámci evropské politiky. „Postavení Německa“ představuje výsledek vlivu jak objektivních faktorů, tak i jejich subjektivního vnímání. Hanns Maull poukázal na to, že už samotné *přesvědčení*, že došlo k značnému posílení Německa, je reálným faktorem mezinárodní politiky; Německo je prostě vnímáno jako silné, ať už to odpovídá realitě či nikoli.

Přitom se přehlíží vliv mezinárodních závazků, které na sebe Německo vzalo – nehledě na formálně plnou suverenitu země. V této souvislosti je třeba připomenout zejména

samozřejmost, s níž Bonn v roce 1990 potvrdil závazek nevyrábět a nevlastnit zbraně hromadného ničení, který v 60. a 70. letech minulého století německá politika nevnímala zdaleka jednoznačně pozitivně.³⁸ Nejvýznamnější omezující rámce pro německou politiku představují spojenecké a především integrační závazky, v nichž se SRN vzdává části své suverenity. Jestliže lze její vstřícnost vůči multilaterálním institucím v 50. letech vnímat jako *poznanou nutnost*, pak rok 1990 otevřel alespoň hypotetickou *možnost* značně uvolnit „krunýř“ těchto omezení. Ostatně, obě hlavní velmoci Německu nabízely více či méně otevřeně exkluzivní vztahy. Americká politika opakovaně hovořila o „partnerství ve vedení“ a ruská reprezentace usilovala o „strategické partnerství“. Bonn a následně i Berlín se těmto „svodům“ posílení své samostatnosti prostřednictvím exkluzivních vztahů s velmocemi zatím vyhýbaly. Až při nasazení vojsk KFOR v Kosovu a později během války v Afghánistánu německá politika projevila výraznou snahu zaujmout v bezpečnostní politice místo rovnocenné postavení Francie a Velké Británie.³⁹ Odmítnutí použít vojenskou sílu při řešení otázky Iráku, a to i s mandátem OSN – jak je formuloval v létě roku 2002 kancléř Schröder – znamená nový prvek v německé politice. Pro střednědobou budoucnost znamená konec případných nadějí na zvláštní partnerství s USA a oslabuje americkou podporu kandidatury SRN na stálého člena Rady bezpečnosti OSN. Kancléř Schröder tak poprvé projevil připravenost ohrozit především z vnitropolitických důvodů dobré vztahy se svým hlavním strategickým partnerem a garantem.⁴⁰ Přitom zdůraznil zvláštnost německého přístupu (*deutscher Weg*), a tak potvrdil výslovně tradiční obavy z „německé zvláštní cesty“ (*deutscher Sonderweg*), vedoucí mimo ustálené institucionální i bilaterální vazby. Tuto konstrukci ovšem výslovně odmítl a zdůraznil, že vnímá „německou cestu“ jako sociálně-ekonomický, nikoli zahraničněpolitický model.⁴¹ *Deutscher Weg* v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky naopak potvrdil ministr obrany Peter Struck.⁴² Schröderova pozice ale hlavně zpochybnila sám princip dosavadního přístupu německé politiky (zejména levice) k použití síly v mezinárodních vztazích, tedy nadřazenost mandátu Rady bezpečnosti OSN.

Charakter tohoto posunu a možný další vývoj zatím nelze odhadnout. Lze si však ztěžít představit jakýkoli radikální zlom v německé politice. Nadále platí okřídlená teze, že je Německo příliš silné na to, aby bylo jen jedním z evropských států, a příliš slabé na to, aby Evropu vedlo. Realistické je považovat SRN za mocnost, která sice nemůže v Evropě sama nic prosadit, ale která může svým nesouhlasem zabránit realizaci kroků ostatních evropských partnerů. Tato konstelace německou politiku nadále orientuje na multilaterální struktury. Ostatně ani při nejkritizovanější politické akci od německého sjednocení – uznání nezávislosti Slovinska a Chorvatska – SRN neopustila rámec multilaterálních institucí (OBSE a především Evropských společenství /ES/).⁴³ Německá politika může ovšem postupně vybočit z dosavadního modelu integračního chování, jež Jeffrey Anderson nazval „přehnaným multilateralismem“.⁴⁴ Německá politika v rámci EU se zřejmě nejvíce blíží ke scénáři, o němž hovoří i výše uvedení autoři a který Uwe Schmalz nazývá „pragmatizace“ politiky. SRN zůstává zainteresována na integračním pokroku, avšak její přístup je instrumentálnější než dříve.⁴⁵

Rovněž rozdíl v hodnocení potenciálu země a její role v mezinárodních vztazích naznačují složitost analýzy současné německé politiky. Otázka, jakou moc Německo skutečně má, zůstává proto otevřená a odpovědi na ní velmi různorodé. V pojetí Německa jako „centrální mocnosti“ převládá realistické hledisko (H.-P. Schwarz).⁴⁶ Nacionálně orientovaní historici vnímají Německo jako „velmoc“ (G. Schöllgen).⁴⁷ Z nenacionálních pozic diskutovali o „faktické velmocenské roli sjednoceného Německa“ někteří představitelé Strany zelených, včetně Antje Vollmerové, a tak v roce 1990 oponovali zdrženlivějšímu stanovisku budoucího ministra zahraničí Joschky Fischera.⁴⁸ Zastánci „teorie rolí“ rozvíjejí analytický rámec pro hodnocení německé politiky a vnímají Německo nadále především jako „civilní mocnost“.⁴⁹ Další autoři zpochybňují hypotetickou velmocenskou roli SRN a poukazují na omezenost německého potenciálu i její akceschopnosti, a proto

hovoří spíše o „bezmoci“ SRN.⁵⁰ I v rámci EU, kde má Německo beze sporu prioritní postavení, se nadále rozšiřuje propast mezi „formálním mocenským potenciálem“ SRN a skutečnou schopností prosadit své postoje a přístupy.⁵¹

Kontinuita a změna v německé integrační a bezpečnostní politice

<i>Politický sektor</i>	<i>Kontinuita</i>	<i>Změna</i>
INTEGRAČNÍ POLITIKA	EU jako cíl i instrument, kombinace rozšiřování a prohlubování EU	Posilování „centrality“ SRN, sílení instrumentalizace EU, oslabení federalistické vize, podpora EBOP, rozpočtová omezení integrační politiky, požadavek větší „návratnosti“
<i>Institucionální stránka</i>	Institucionální pluralismus, vůdčí role exekutivy (v první řadě kancléře)	Mírný růst role parlamentu, posilování země – „právo veta“ země (článek 23 Základního zákona), přesun monetární politiky do EMU
BEZPEČNOSTNÍ POLITIKA	Priorita NATO a strategických garancí USA, podpora reformy a rozšíření NATO	„Normalizace“ SRN, oslabování „kultury zdrženlivosti“, rostoucí intervenční angažovanost, růst evropské centrality SRN, „osvícené zájmy“ a deutscher Weg, částečný odstup od silové politiky USA
<i>Institucionální stránka</i>	Integrace do vojenských struktur NATO, multilaterální jednotky	Nové velitelské struktury Bundeswehru, nové vojenské orgány EU

Změna německé geopolitické situace není předmětem sporu. *Sjednocené* Německo se opět nachází ve středu *sjednocující se* (i když nikoli jednotné) Evropy jak geograficky, tak i politicky. I když je toto výrazně geopoliticky zatížené hledisko spojeno se skepsí vůči nadnárodním formám evropské integrace, je středová, „centrální“ pozice důležitým klíčem k definici role SRN. Realisté hovoří proto o *Zentralmacht*, tedy o Německu jako o ústřední, centrální mocnosti.⁵²

V rámci EU se upevnila ústřední pozice SRN zejména proto, že je jediným klíčovým státem, který důsledně ve své politice spojuje jak rozšiřování, tak i prohlubování EU. V rámci NATO role – chceme-li „centralita“ – SRN vzrostla, protože Německo sehrálo významnou úlohu při rozšiřování Severoatlantické aliance na východ a protože se postupně zapojilo do vojenských akcí na podporu a poté i na prosazení míru, prováděných pod velením NATO. Německá politika doznala po roce 1990 zřejmě největší změny právě v této oblasti. Ozbrojené síly SRN přestaly být vnímány výhradně jako instrument obrany a staly se nástrojem politiky, ovšem pouze v rámci mezinárodních akcí.⁵³ Franz-Josef Meiers ukazuje, že pokračování „pasivní strategické role“ Německa mohlo nejen ohrozit jeho postavení v NATO i v EU a vyvolat obavu ze „zvláštní role“ SRN, ale též zpochybnit transformaci NATO a vývoj politiky EU v zahraniční a bezpečnostní oblasti.⁵⁴

Vojenský potenciál SRN i jeho využitelnost – a to i ve srovnání s Velkou Británií nebo s Francií – nicméně jsou a ještě značnou dobu budou omezené mj. s ohledem na snahu německých vlád dosáhnout vyrovnaného státního rozpočtu. V souladu s Moskevskou smlouvou 2 + 4 z 12. 9. 1990 sjednocené Německo nadále nemá a nebude vlastnit zbraně hromadného ničení. Americký vojenský zásah v Afghánistánu ukázal na přetrvávající limity německé bezpečnostní politiky; Berlín nemůže nakládat s vojenskou silou tak volně, jako to činí Velká Británie nebo Francie. Přitom právě zde americká politika zjevně očekávala, že SRN převezme podstatně větší roli a bude hrát roli globálního partnera v koalici státních ochotných ke společné akci.⁵⁵

Josef Janning na příkladu rozporů mezi Schröderem a Bushem upozorňuje na to, že Německo nadále není „západním státem“ ve smyslu schopnosti pružného použití politických, ekonomických i vojenských prostředků, obvyklého u tradičních námořních mocností, jako jsou v Evropě nejen Velká Británie a Francie, ale též Nizozemsko, Španělsko či Portugalsko.⁵⁶ Teze Jiřího Šedivého o „diskurzivní nekompatibilitě“ mezi postmoderní Evropou postsuverénních států a USA jako moderním suverénním národním státem⁵⁷ by tak bylo možné rozvinout o výše uvedenou „námořní dimenzi“, na niž upozorňuje Janning a další němečtí autoři. Nedostatečné chápání uvedených rozdílů může vést k tomu, že americká politika není ochotna naslouchat Německu se stejnou trpělivostí, s jakou vnímá politiku britskou, japonskou, ruskou či francouzskou.⁵⁸ Navíc má Německo málo co nabídnout v „technologické válce“, kterou jsou schopny vést USA. Již před roztržkou mezi Schröderem a Bushem se prokázalo, že USA pro vojenské nasazení německý příspěvek nepotřebují, a proto ani nevyhledávají německou účast. Tento trend staví otázky zásadního posunu v bezpečnostním uspořádání, které bude Německo muset řešit opět jen jako součást EU a NATO.

Rozšiřování obou organizací posunuje Německo z „hraniční polohy“ do jejich středu i v geografickém smyslu. Navíc, politicky Německo chce a snaží se představovat v institucích, v nichž je členem, zájmy jak svých nejbližších sousedů, tak i těch zemí, které se člena EU a NATO v dohledné době nestanou, tedy rovněž Ruska. Přitom nová geostrategická poloha Německa a jeho snaha hrát roli „advokáta“ států střední a východní Evropy kládou na SRN rostoucí nároky. Např. potřeba německé politiky uvádět do souladu své vazby s partnery, jejichž zájmy na sebe narážejí, je často konfliktní. To potvrzuje zkušenost Německa při vyvažování vztahů vůči Francii a USA. V jistém smyslu podobně se po roce 1990 snaží budovat své vztahy jak se střední Evropou, tak i s Ruskem. „Centralista“, tedy význam, ale i obtíž takové pozice, je nasnadě. V každém případě se Německo nachází v pozici *integrovaného středu*. Jde o doslovný opak pozice osamělého státu, hledajícího rovnováhu ve vztahu k individuálním partnerům/konkurentům, jakým byla Německá říše od svého sjednocení do roku 1945.

V každém případě zůstává klíčem k posouzení role SRN analýza její multilaterální a zejména integrační politiky. Za zvláště inspirativní analytický přístup k otázce moci SRN považují práci Simona Bulmera, jenž navazuje na Stefana Guzziniho a ukazuje, že aktivní propojení německé politiky s evropským integračním procesem vede ke vzniku „institucionální moci“ SRN. Spíše než schopnost a snaha používat „záměrnou moc“ se uplatňuje vliv SRN nepřímo („nepřímá moc“), a to dokonce i ve formě „nechtěné moci“. Kromě toho „exportem“ institucionálního a normativního know-how Německa do EU dochází k „umocnění“ role a vlivu SRN.⁵⁹ Německo tak ze své relativní slabosti (institucionální pluralismus) činí výhodu tím, že tento model přenáší na evropskou úroveň. O podobný „institucionální export“ usilují všechny členské státy EU a mimořádně úspěšná v něm byla v minulosti především Francie. Ovšem německý federální a decentralizovaný model vyhovuje zejména potřebám prohlubování a rozšiřování EU lépe než centralistické modely.

Analýza evropské politiky Německa ukazuje, že kromě nesporné ideové motivace vyhovuje pokračující multilaterální směřování rovněž racionálně (institucionalisticky) pochopeným německým zájmům. Právě tento směr německé politiky se v poválečném ob-

dobí ukázal jako mimořádně úspěšný. I proto SRN pokračuje v naplňování koncepce, zaměřené nikoli na ovládnutí evropského prostoru (podle Arnolda Wolferse *possession goals*), ale na formování německého okolí v souladu s německým institucionálním a legislativním know-how (*milieu shaping*).⁶⁰

Je to právě tento pohled, který považuji za nejlépe odpovídající potřebám analýzy německé politiky ve střední Evropě. Souhlasím s tezí, že poválečný německý „reflexivní multilateralismus“ je především „sociálně konstruován“ a vyjadřuje pojetí německé racionality v zahraniční politice. Od roku 1990 jsme svědky jisté míry „normalizace“ německé zahraniční politiky, tedy výraznějšího vnímání politiky jako instrumentu národního státu. Neznamená však odchod od norem a od institucionálních zvláštností, vrostlých do německé politické identity v průběhu celého poválečného období. Jak ukázaly snahy o snížení německého čistého příspěvku do rozpočtu EU, Berlín může častěji než dříve sledovat dosažení vlastních zájmů. Adrian Hyde-Price a Charlie Jeffery se domnívají, že německá politika vnímá EU více než dříve jako účinný prostředek politiky.⁶¹ Toto hodnocení posiluje pravděpodobnost „scénáře pragmatizace“ německé integrační politiky, jak jej definoval Uwe Schmalz.⁶²

VZTAHY VŮČI VÝCHODNÍM SOUSEDŮM – OD NORMALIZACE K MILIEU SHAPING

Východiska německé politiky a její diferenciace

Konec studené války znamená jak nové vztahy se sousedy na východ od Německa, tak i diferenciaci v přístupu německé politiky k těmto zemím, v našem případě především k zemím visegrádské skupiny. Mají pravdu Markovits a Reich, kteří se domnívají, že Německo je po sjednocení v pozici, která mu dovolí dominovat východní střední Evropě ekonomicky i kulturně?⁶³

Přístup Německa ke svým nejbližším partnerům na východ od Labe a od Dunaje ovlivňovala řada geografických, politických, hospodářských i historických faktorů. Bonn/Berlín musel zařadit vztahy s těmito zeměmi do souvislostí hlavního směru politiky SRN, orientované nadále na Západ a mající převážně multilaterální povahu.

Tak byl region střední východní Evropy (v této stati nejbližší sousedé Německa na východ – Česká republika, Polsko, Slovensko a Maďarsko) během 90. let geopoliticky charakterizován především jako „předpolí“,⁶⁴ někdy též jako „narázníkové pásmo“⁶⁵ mezi německými hranicemi a východní Evropou. To, že visegrádské státy představují specifický region s jistou „narázníkovou“ funkcí, zdůrazňují i někteří zahraniční experti, a to nikoli ve vojenské oblasti. Region je definován jako „ekonomické, institucionální a migrační nárazníkové pásmo“, v méně kontroverzní podobě jako jakási „mezizóna“.⁶⁶

Sama SRN odmítla hrát roli „narázníkového pásma“ pro své západní sousedy,⁶⁷ a proto se zasadila mj. o rozšíření nejen NATO, ale i EU. Obavy z toho, že se proces transformace těchto zemí zvrátí v krizi, nebo že bude úspěšný jen částečně, se týkaly především Ruska, ale na počátku 90. let zahrnoval též země visegrádské skupiny. Takový vývoj mohl ohrozit regionální stabilitu, způsobit masové migrační vlny, popřípadě obnovit dominantní vliv Ruska ve střední Evropě. Riziko, vyplývající z výše uvedené středové polohy SRN, nutilo německou politiku, aby se svými východními sousedy intenzivně zabývala.⁶⁸

Geografická blízkost je samozřejmě významným stimulem pro intenzivní praktickou spolupráci. Právě ve vztazích mezi sousedními státy a regiony dochází k nejintenzivnější interakci. V současné době, kdy se role států (velmocí) nedefinuje ovládnutím nových území, jako tomu bylo ještě v průběhu značné části minulého století, sledují moderní státy cíl zajistit ve vzájemných vztazích podmínky pro dlouhodobou spolupráci. I když výhody mohou být částečné (a zejména dočasně) rozděleny nerovnoměrně, předpokládá zajištění *trvalých* plodů takové spolupráce, aby integrovala zájmy všech zúčastněných stran. To se týká i partnerů s výrazně asymetrickým potenciálem.⁶⁹

Není rovněž sporu o tom, že zásadním předpokladem úspěšného rozvoje zahraničního obchodu, jehož prostřednictvím SRN realizuje okolo třetiny svého hrubého národního produktu, je mírové uspořádání. Rozšiřování západoevropské zóny stability a prosperity na východ a v dlouhodobém měřítku na celou Evropu je tedy prioritním a konsenzuálním zájmem jak vnitropoliticky, tak mezinárodně.⁷⁰

Významným zdrojem definice zájmů a politiky Německa vůči východním sousedům a partnerům po skončení studené války je historická paměť. Ta vychází z odmítnutí politiky Německé říše, která přivedla na pokraj zkázy Evropu i samotné Německo. Zaměřuje se na zkušenost s úspěšným poválečným vývojem SRN ve svazku západních demokratických států. Oba pohledy postavily těžiště německé politiky vůči střední a východní Evropě do oblasti nacionálně převážně neutrální a soustředily ji na vytváření mezinárodního, tedy multilaterálního rámce. S určitou výjimkou německo-polského vztahu (viz níže) se Bonn/Berlín vyhýbal tomu, aby Německo usilovalo o „zvláštní“ bilaterální vztahy se svými východními sousedy a partnery. Nechtěl totiž vyvolávat negativní vzpomínky na historické snahy o evropskou a světovou nadvládu. Kromě toho čistý bilateralismus čili vazby Německa a jednotlivých států na východ od jeho hranic nemůže zajistit *hlavní* německé zájmy, které jsou soustředěny v multilaterální oblasti a jsou formulovány především jako evropské zájmy. Z obou důvodů se Německo vyhýbá i ustáleným, institucionalizovaným multilaterálním vazbám se svými východními sousedy. Preferuje účelovou, *ad hoc* spolupráci a regionální politické kontakty. Např. v letech 1999–2000 se kancléř Schröder setkal s premiérem visegrádské skupiny. Berlín se však vyhnul pozvání Miloše Zemana a Mikoláše Dzurindy, aby se pravidelně podílel na práci zmíněné skupiny.⁷¹ Někteří pozorovatelé v této pozici Německa spatřovali nedostatečnou angažovanost.⁷² I když tento kritický pohled nesdílím, upozorňuji na skutečnost, že německý zájem o středoevropský region je vymezen především bezpečnostními a dalšími praktickými problémy. Visegrádské země by měly zájem partnera, jenž je na rozdíl od nich globálním aktérem, kultivovat a rozšiřovat.

Vedle těchto obecných faktorů a zájmů, ovlivňujících německou politiku, existují zájmy nižší úrovně – regionální, skupinové i individuální. České sdělovací prostředky registrují především zájmy, prezentované Sudetoněmeckým krajanským sdružením. I zde hrají podstatnou úlohu podněty obecnějšího charakteru, protože také toto sdružení snímá obecnou zájmovou rovinu, jak pokud se týká obecného zajištění bezpečnosti, tak pokud jde o obecně očekávané přínosy rozšiřování integračního procesu směrem na východ. Přitom specifické zájmy, prezentované Sudetoněmeckým krajanským sdružením, vycházejí z historické paměti, kultivované významnou částí sdružení; bývalí němečtí občané Československa a jejich potomci jsou v nich totiž definováni téměř výhradně jako oběti předválečné, válečné a poválečné historické epochy. Z tohoto ideového základu pak logicky vycházejí požadavky vůči českému státu a jeho subjektům. Podobné požadavky jsou adresovány jinými skupinami odsunutých vůči Polsku či Slovinsku. Tyto pozice a zájmy prosakují do německé politiky zejména na regionální úrovni a někdy výrazně ovlivňují postoje německé, častěji ale především české a částečně též polské či slovinské politiky, sdělovacích prostředků i veřejnosti. Jak ve vztahu k regionální úrovni německé politiky, tak ve vztahu k její federální úrovni pak vzniká konflikt percepce, zájmů i politických koncepcí zejména tam, kde zatěžují vztahy s danými státy a ohrožují proces rozšíření EU. Pozice a zájmy střešových organizací Němců, vysídlených ze střední východní Evropy, nehrají sice rozhodující roli, ale bojují o růst svého vlivu, a to jednak tlakem na své „patronátní“ politické strany a jednak tím, že ovlivňují vnímání východních sousedů v německé politice. To se týká zřejmě nejvíce České republiky. Jestliže je „matrice vnímání“ ve vztahu vůči Polsku definována velmi stabilně především německým pocitem viny a odstupem od toho, co je vnímáno jako „polské hospodářství“, pak ve vztahu vůči České republice (vedle lhostejnosti) převládá mj. díky vlivu sudetoněmecké komunity vztah značně ambivalentní. Navíc se německé veřejné mínění nachází v jistém přerodu. V reakci na současnou publicistiku a na román Güntera Grasse *Im Krebsgang*, který velmi vyváženě staví otázky vá-

lečné viny i civilních obětí, soustřeďuje se veřejná pozornost na roli Němců jako obětí. Obecněji viděno, je přístup německé politiky k historii v procesu změny s odchodem „válečné“ generace. Generace Helmuta Kohla a Williho Brandta výrazně vnímala zátěž německé viny, zatímco generace Gerharda Schrödera sice německou vinu vnímá, chce ale historické otázky uzavřít (pokud je to nutné, také „zaplatit účty“ – viz odškodnění totálně nasazených) a považuje Německo za „normální stát“, jehož kroky by neměly být nadále posuzovány měřítky druhé světové války. Navazuje tak do jisté míry více na tradici adenauerovské politiky, která se snažila prostřednictvím formalizace a materializace morálních závazků dospět k normalizaci a k politické „tlusté čáře“ za minulostí.⁷³

Na české straně přispívá ambivalence německého pohledu na Čechy k uchování tradičně málo diferencovaného pohledu na Německo a k asymetrické reakci na stanoviska Sudetoněmeckého krajanského sdružení – obojí s negativními důsledky pro české zájmy. Zájem části sudetoněmecké komunity je v České republice často mylně vnímán jako „německý“ zájem, což zatěžuje vztahy k západnímu sousedu jako k celku.⁷⁴ Nebo česká politika reaguje na požadavky Sudetoněmeckého krajanského sdružení způsobem, který ji staví v jinak indiferentním Německu (vztahy s Českou republikou probíhají mimo hlavní proud německé politiky a mimo zájem německé veřejnosti) do negativního světla.⁷⁵

Nicméně, celý vývoj od roku 1990 ukazuje, že ve vztahu k sousedům (nejen východním) převládají v německé politice při stanovování politických priorit obecnější zájmy (bezpečnost, politická a hospodářská stabilita, vzájemně výhodná spolupráce, pokračování evropské integrace atd.) a obecnější „matrice vnímání“ (spoluodpovědnost Německa za evropský vývoj, dluh vůči obětem nacistické agrese, teorie rolí, snaha žít v souladu s principy humanismu atd.), nikoli zájmy skupinové.

Ať už je region na východ od SRN nazýván a definován jakkoli, směřuje německá politika daleko za pouhé uspořádání bilaterálních vztahů. Jejím cílem je vytvoření stabilního, prosperujícího, kompatibilního, kooperativního a transparentního prostředí. [Viz též tab. na s. 16.]

V politické praxi to může v některých případech znamenat i zátěž; sledování „vzdálenějšího horizontu“ se nevyklučuje s nedostatkem pozornosti a citlivosti vůči některým aktuálním aspektům bilaterálních vztahů. V prvé řadě toto rámcové zaměření německé politiky „ukotvuje“ bilaterální vztahy a celý region v koncepci, která vzájemné vazby buduje jako vzájemně se doplňující s multilaterálními prioritami. Multilaterální priority, historicky poprvé slučitelné v celém regionu (rozšíření NATO a EU, některé prvky jejich reformy), pak určité oblasti bilaterálních vztahů stimulují a jiné si podřizují. Na výsledné diferenciaci se podílí celá řada faktorů, uvedených při posuzování německé politiky jako celku. Pro náš hodnotící pohled je hlavní jednotící rámec, který vytváří německá multilaterální strategie a koncepce *milieu shaping*.

Politická agenda vzájemných vztahů a její naplňování

Historická normalizace – hledání porozumění

Posuzování „historických otázek“ vyžaduje značnou opatrnost mj. proto, že se zde jakoby nabízejí snadné analogie. Nicméně – jak upozorňuje Peter Katzenstein – příměry s 30. lety nepomáhají ani v tom, abychom pochopili charakter současných procesů, ani při odhadování dalšího vývoje.⁷⁶ Německá politika, pokud se vůbec „historickou agendou“ zabývá,⁷⁷ je vedena dvěma základními stimuly, které jsou v jednotlivých případech vůči sobě v různém poměru. V některých případech převládají morální faktory, v jiných mají navrch potřeby praktické normalizace vztahů, tedy dořešení sporných otázek, které tyto vztahy a německou politiku obecně zatěžují (tedy i např. rozšiřování NATO a EU).

Obecně platí – jak je uvedeno výše –, že historická paměť v německé politice hraje významnou roli.⁷⁸ Navíc si je německá strana většinou vědoma toho, že i řada států střední a východní Evropy má vlastní „historickou agendu“ a „národní citlivosti“. SRN se v 90. le-

Některé faktory, ovlivňující diferencovaný přístup Německa k visegrádkým zemím

<i>Faktory</i>	<i>Přístup vůči ČR</i>	<i>Přístup vůči Maďarsku</i>	<i>Přístup vůči Polsku</i>	<i>Přístup vůči Slovensku</i>
<i>Geografické</i>	Přímé sousedství	„Nepřímé“ sousedství	Přímé sousedství, oblast	„Nepřímé“ sousedství
<i>Geostrategické</i>	Společná hranice, oblast bezprostředních zájmů	Oblast bezprostředních zájmů, brána na Balkán	Společná hranice, prioritní regionální partner, oblast bezprostředních zájmů	Oblast bezprostředních zájmů
<i>Ekonomické</i>	Přirozená sféra hospodářské aktivity	Přirozená sféra hospodářské aktivity	Velký vnitřní trh, přirozená sféra hospodářské aktivity	Přirozená sféra hospodářské aktivity
<i>Institucionální</i>	Integrace do NATO a do EU, ad hoc regionální spolupráce	Integrace do NATO a do EU, ad hoc regionální spolupráce	Náznaky exkluzivního bilaterálního, trilaterálního ukotvení, integrace do NATO a do EU, ad hoc regionální spolupráce	Integrace do NATO a do EU, ad hoc regionální spolupráce
<i>Historická paměť</i>	Slabý „pocit viny“	Převládá pozitivní percepce	Silný „pocit viny“, uznání výrazné národ. svébytnosti	Neutrální percepce
<i>Role Německa</i>	Integrátor, bezpečnostní a modernizační „kotva“, garant stabilizace	Nepřímý soused – integrátor, bezpečnostní a modernizační „kotva“, garant stabilizace mj. vůči Balkánu	Strategický partner, integrátor, bezpečnostní a modernizační „kotva“, garant stabilizace	Nepřímý soused – integrátor, bezpečnostní a modernizační „kotva“, spoluaktér stabilizace
<i>Stimuly bezpečnostní spolupráce</i>	Nejdelší hranice, omezený potenciál	Spojnice na Balkán, potřeba řešit otázky národnostních menšin	Hranice na strategickém směru, regionální strategický partner, podstatný vojenský potenciál a strategická kultura	Geopolitická spojnice visegrádkého regionu
<i>„Matrice vnímání“</i>	Ambivalentní	Jednoznačně pozitivní	Historický dluh a potenciál blízkosti	Neutrální

tech musí vyrovnávat s „odlišnými agregovanými vztahy vůči partnerům na západě a na východě“.⁷⁹ Toto poznání prostupuje do značné míry (i když nerovnoměrně) všechny oblasti německé politiky vůči východním sousedům. Např. vojenské velitelské kádry, pověřené vojenskotechnickými aspekty bezpečnosti, vycházejí z toho, že prvním krokem ke spolupráci s Polskem a s Českou republikou je usmíření.⁸⁰

Aby mohla německá politika rozvíjet běžnou bilaterální agendu vztahů, musela tedy dosáhnout jejich *normalizace* ve smyslu historického narovnání a porozumění. Tato část

politické agendy se samozřejmě týkala především států (a jejich občanů), které se staly obětmi nacistického teroru a války. To už z principu znamená diferenciaci, a to i v rámci visegrádské skupiny. Historie spíše spojuje než rozděluje Německo a Maďarsko a nepředstavuje zásadní problém pro německo-slovenské vztahy. Opak je pravdou ve vztazích Německa vůči Polsku a České republice.⁸¹ Politické reprezentace – a v širším smyslu i veřejnost – těchto tří sousedů musely pracně, někdy v napjaté, konfliktní atmosféře hledat racionální, politicky nosná řešení.

Navíc existuje výše uvedený zásadní rozdíl mezi německo-polskými a německo-českými vztahy, daný silným pocitem viny Němců vůči nacisty těžce zkoušenému Polsku, nepoměrně větší vahou Polska v evropské, a tedy i německé politice, kterou ještě zdůraznil rozpad Československa.⁸² Značný význam má též jiná historická souvislost odsunu Němců z Čech a z bývalých německých „východních území“ (z dnešního Polska), vysoká koncentrace sudetských Němců v jedné zemi (Bavorsko), vliv na stranu CSU, a tedy váha v německé politice.⁸³ Rovněž historický obraz Čechů, který dost úspěšně ovlivňuje Sudetoněmecké krajanské sdružení, je při nejlepším ambivalentní. Samo sdružení je podstatně radikálnější než podobné organizace odsunutých z území dnešního Polska.⁸⁴ Výsledné „matrice vnímání“ obou sousedů jsou tedy do značné míry odlišné.

Německo-polské vztahy se jen postupně vzpamatovávaly z negativního dopadu taktického lavírování kancléře Kohla kolem otázky hranic na Odře a na Nise na jaře a v létě roku 1990.⁸⁵ Bonn původně dával přednost bilaterálnímu řešení, nechtěl vnášet otázku německo-polské hranice na mezinárodní rovinu. Kancléř Kohl, jenž osobně neměl k předválečným územím Německé říše na východ od Odry a od Nisy žádný emocionální vztah ani s nimi nespojoval politické (natož pak teritoriální) ambice, mohl dobře využít mezinárodní rámec pro ospravedlnění svého ústupu vůči polské pozici. Normalizace proběhla – pokud jde o hraniční otázky – zejména v rámci Moskevské smlouvy (12. 9. 1990), která definovala stávající hranice sjednoceného Německa jako konečné. Následovala smlouva německo-polská, která zakotvila hranici na Odře a na Nise (14. 11. 1990).

Hraniční otázka nehrála v česko-německém vztahu zdaleka takovou roli jako v německo-polském vztahu. Česko-německé hranice, odhlédneme-li od postojů některých členů německých kabinetů v 50. letech, nebyly po druhé světové válce mezinárodně ani ze strany německých vlád zpochybňovány. To, že se hranice stala předmětem politické agendy na české straně, lze považovat za příklad „sociálně konstruovaného“ problému, vyvěrajícího z pocitu obecné nejistoty ve vztazích vůči silnějšímu partneru a hlavně vůči razantně přednášeným, ale zároveň velmi neurčitým požadavkům Sudetoněmeckého krajanského sdružení.

Československo-německá základní politická smlouva z 27. 2. 1992 nicméně potvrdila neměnnost hranice a neplatnost Mnichovské dohody. „Přidanou hodnotou“ této smlouvy bylo potvrzení kontinuity československé státnosti. Jak ukazuje analýza Miroslava Kunštáta, Praha vyjádřila německému partneru de facto jistou míru nedůvěry svým neúspěšným požadavkem na prohlášení Mnichovské dohody za neplatnou od samého počátku.⁸⁶ Značnou politickou zátěž představovaly a částečně nadále představují majetko-právní otázky. Československo-německá smlouva z února 1992, stejně jako obdobná německo-polská smlouva (17. 6. 1991) tyto otázky neuzavřely, i když česká strana přišla s iniciativou nároky obou stran „vynulovat“.

Jestliže územní teritoriální aspekty nehrají ve vládní politice SRN žádnou roli, je funkce vzájemných majetkových nároků v politice Německa vůči jeho východním sousedům podřadná, v zásadě omezená na zájmové skupiny odsunutých a na jejich politické patrony. Některé země sice vystupují s důraznějšími požadavky (radikálněji než bavorská vláda se profiloval Sasský sněm).⁸⁷ Vždy ovšem mohou vycházet z toho, že jejich stanoviska nebudou federální vládou převzata, a pokud ano, pak formálně nebo na úrovni uzavřených diplomatických jednání. Např. konzervativně-liberální vláda Helmuta Kohla byla ochotna jít v otázce požadavků Sudetoněmeckého krajanského sdružení zjevně tak daleko, kam byla

ochotna v ústupcích jít česká strana.⁸⁸ Podobné zkušenosti učinila polská diplomacie. Po odmítnutí ale německá politika na návrzích netrvala, jednání neblokovala a soustředila se na otázku historického porozumění.

Pro celkové hodnocení německé politiky posledních deseti let je hlavní, že žádná německá vláda nenadřadila „historickou agendu“ obecnějšímu zájmu o stabilizaci regionu a o rozšíření NATO a EU. Německo zejména z tohoto důvodu neprosazovalo své přístupy nehledě na velkou asymetrii v poměru sil a v postavení v mezinárodních vztazích. Všechna jednání skončila kompromisem, přičemž se německé hledisko uplatňovalo – jak soudí Ann Phillips – vůči mnohem slabším partnerům méně, než se očekávalo.⁸⁹ Příkladem není trvání české strany na dekretech prezidenta Beneše, ale de facto „zpřítomnění“ vysídlení/vyhnání jako politického instrumentu ve výrocih premiéra Zemana na jaře roku 2002.⁹⁰ Přesto se postoje české politiky, v této otázce zcela „nekompatibilní“ s přístupem v podstatě všech politických sil SRN, nestaly důvodem k zablokování přístupových jednání v EU. Došlo sice k bezprecedentnímu odvolání návštěvy kancléře Schrödera v březnu 2002 a k zatížení vztahů, jehož dlouhodobější dopad nelze podcenit mj. proto, že zcela „potvrzuje“ negativní prvky německé „matrice vnímání“ českého partnera, ale po vyjasnění stanovisek obě strany pokračovaly v normální agendě.

Jestliže německo-polské narovnání bylo v zásadě dosaženo dohodou o společné hranici a vyřešením statutu německé menšiny v Polsku, hlavní rozpory v pohledu na minulost v česko-německém vztahu překlenula o šest let později bilaterální deklarace (21. 7. 1997). Výše uvedená epizoda z jara roku 2002 ovšem ukázala, že eskalace rétorické výměny mezi Mnichovem, Vídní, Budapeští a Prahou může vzájemné vztahy za určitých okolností nadále vážně zatížit. Spirála eskalace vzájemného napětí a odcizení je do značné míry důsledkem vnitropolitické instrumentalizace nepřijatelných požadavků na straně sousedů a příkladem asymetrické, nekoncepční reakce české politiky. Politické břemeno je příčinou, že zejména česko-německý vztah dosud nedospěl k tomu, aby mohl plně využít to pozitivní, co v kulturní a ekonomické oblasti představují kruhy odsunutých německých obyvatel. Mohou hrát a často již hrají konstruktivní roli jak v německém vztahu vůči Polsku, tak i vůči České republice. Představují totiž úzkou skupinu obyvatel SRN, která je jako jediná silně a trvale emocionálně zainteresována na kontaktech s oběma sousedy. Polská strana je díky dosažené úrovni depolitizace vztahů lépe schopna navazovat s odsunutými Němci kooperativní vztahy, jak o tom svědčí např. vyznamenání, které bylo v Polsku uděleno čelnému představiteli Slezského krajanského sdružení Hupkovi.

V každém případě historie Německo a jeho sousedy nejen rozděluje, ale také spojuje. Sporné otázky stimulovaly proces institucionalizace vzájemných vztahů. Byla vytvořena bilaterální diskuzní fóra a různé formy projektových fondů (v české případě Fond budoucnosti, jehož prostřednictvím došlo mj. k symbolickému odškodnění obětí nacismu a později k výplatám obětí nucených prací).⁹¹ Tyto instituce napomáhají k zintenzivnění dialogu a společenských kontaktů a nabízejí platformu pro vyjasnění kontroverzních stanovisek. Významný potenciál pro vzájemnou spolupráci představují hlavně historická, kulturní a industriální blízkost, podobnost spotřebních návyků, tradice obchodních i investičních vazeb a další prvky.⁹²

Dynamický rozvoj vztahů – hledání optimální míry blízkosti

Normalizace zahrnuje nejen historické narovnání a porozumění, ale rovněž *všestranný rozvoj vztahů* v takovém rozsahu a kvalitě, který odpovídá úrovni vztahů ve srovnatelných podmínkách mezi Německem a jeho dalšími sousedy. Prvořadá pozice Německa v hospodářství zemí visehradské skupiny jak v oblasti obchodu, tak i přímých zahraničních investic ukazuje, že v ekonomické oblasti již nastoupila jistá „normalita“. Německo je stejně jako v meziválečném období nejdůležitějším hospodářským partnerem zemí celého regionu. Roste rovněž význam těchto zemí pro Německo. Na země střední a východní Evropy (včetně Ruska a SNS) připadlo v roce 2000 asi 11 % německého obchodního obra-

tu, přičemž první místo zaujímal Polsko a druhé Česká republika.⁹³ Naopak podíl SRN na zahraničním obchodu těchto zemí se pohyboval kolem 35 %. Jestliže se na počátku 90. let někteří odborníci i veřejnost obávali údajného výkupu národního hospodářství „německým kapitálem“, od konce 90. let se kritická pozornost zaměřuje spíše na vysokou míru závislosti na hospodářském cyklu Německa a na možnosti jejího zmírnění. Angažovanost německých firem není však předem vnímána negativně a vlády vytvářejí podmínky pro příchod zahraničních – nejen německých – investorů. Snahy českých politiků posílit frankofonní prvek v českých zahraničních vztazích a zvýšit angažovanost francouzských i britských hospodářských kruhů jsou toho příkladem.⁹⁴

Vzájemné kulturní a společenské vztahy ovšem zdaleka neodpovídají novým možnostem. Jejich úroveň přitom závisí na aktivitě obou stran a právě Česká republika svou kulturní i společenskou přítomnost v Německu nedostatečně aktivizuje. Z německé strany lze těžko hovořit o masivní angažovanosti. Vedle kulturních a vzdělávacích aktivit, podporovaných německou vládou zejména prostřednictvím Goethových institutů, existují příklady poklesu úsilí SRN o kulturní vliv v regionu (viz snižování rozpočtů kulturních institucí či zastavení vysílání Deutsche Welle v češtině). Zastánci česko-německého porozumění kritizovali posledně jmenovaný krok jako chybný, zejména dokud nebudou vzájemné vztahy obou národů odpovídat „evropským standardům“.⁹⁵

Nevýraznější trend kulturního vývoje regionu představuje nikoli germanizace, ale posilování vlivů anglosaské kultury, v poslední době mj. prostřednictvím internetového spojení. Tento trend se prosazuje rovněž v Německu samotném a napojuje celý region na globální úroveň kulturní i informační komunikace. Vymyká se tak zcela jakékoli případné snaze Německa budovat v regionu dominantní kulturní pozici, jak se domnívali Markovits a Reich. Převládající německé vlastnictví českého regionálního tisku sice snižuje různorodost lokální mediální krajiny, ale spíše než politický problém (za nějž tento jev považuje např. Bořivoj Čelovský, ale i některé politické strany)⁹⁶ je tento stav předmětem diskuze především s ohledem na výraznou komercializaci a na některé výhrady ke kvalitě těchto tiskovin.

Jestliže byl začátek 90. let zatížen obavami z možné krize ve střední východní Evropě, pak počátkem nového století převažují pozitivní očekávání. Transformace zemí visegrádské skupiny, ale i tří baltských republik a Slovinska se ukázala jako podstatně spěšnější a úspěšnější, než německá politika původně předpokládala.

Geografická blízkost regionu visegrádských zemí nesporně hraje zásadní úlohu v politickém smyslu. Německo má právě v tomto regionu své „přímé zájmy“ (i když nejméně výrazné na Slovensku), přičemž dále na východ lze hovořit spíše o „zájmech zprostředkovaných“.⁹⁷ Z ekonomického hlediska visegrádské země představují se svými 65 miliony obyvatel 79 % německé populace a 76 % pracovních sil SRN.⁹⁸ Někteří analytici hovoří o východoevropském „zázemí“ Německa dokonce jako o jakémsi „německém Mexiku“, tj. o sousedícím teritoriu s levnými pracovními silami, s trhem ideálně postaveným pro penetraci, kde ovšem musí být zajištěna politická stabilita.⁹⁹ Toto srovnání je pro střední východní Evropu nepřijatelné. Nicméně naznačuje výše uvedenou zájmovou osu německé politiky, tvořenou hospodářskými zájmy (získání nového trhu, zvýšení konkurenceschopnosti německých firem prostřednictvím rozšíření svých aktivit do regionu) a snahou o úspěšnou politickou, hospodářskou a sociální stabilizaci.

Bezpečnostní politika Německa je do značné míry závislá na upevnění míru a stability ve střední a východní Evropě. Míra závislosti je o to silnější, oč větší dopad by na SRN mohl mít negativní vývoj v daných oblastech, ať už formou přímého bezpečnostního ohrožení, příchodem uprchlíků a růstem nelegální migrace, zintenzivněním mezinárodních kriminálních aktivit, nebo dopadem na ekonomické zájmy. Např. v polovině 90. let se v SRN nacházelo 1,5 mil. uprchlíků z bývalé Jugoslávie se všemi z toho plynoucími důsledky. Význam zemí visegrádské skupiny, zejména od jejich vstupu do NATO, spočívá v tom, aby napomáhaly k dalšímu rozšiřování oblasti stability, která by otevírala cestu i k hospo-

dářskému srůstání Evropy. Německá bezpečnost, politická stabilita a ekonomická prosperita tak do značné míry závisejí na jeho východních sousedech, a to i na jejich atraktivitě pro zahraniční investory.¹⁰⁰

Zvláštní případ do jisté míry – jak bylo naznačeno výše – představují německo-polské vztahy. Jestliže Lothar Rühl tento vztah definoval již v roce 1993 jako „privilegovaný“,¹⁰¹ učinily obě strany mnoho pro to, aby tuto míru exkluzivity udržely. Helmut Kohl, který podpořil koncepci Výmarského trojúhelníku (SRN – Polsko – Francie), odmítl účast prezidenta Chiraca na německo-polské schůzi, a tak dal najevo, že Německo bude vedle trojstranné spolupráce kultivovat rovněž zvláště německo-polskou vazbu. Zahrnul proto Polsko mezi několik vybraných zemí, s nimiž provádí německá politika „vládní konzultace“.¹⁰² Z podobného důvodu polská strana koncem 90. let několikrát odmítla některé české a německé návrhy na společné, trilaterální postupy, a to např. v otázce vyrovnání s minulostí.¹⁰³

Homogenizace prostoru – hledání vzájemně výhodné kompatibility

Základní tezí této stati je, že německá politika usiluje o to, aby zejména nejbližší státy na východ od jeho hranic, byly „kompatibilní“ s Německem a se západní Evropou co do hodnot, norem, standardů a institucí. Tento přístup je základem výše uvedené strategie *milieu shaping* čili strategie formování vnějšího prostředí či okolí. Praxe ukázala, že institucionální a normativní „homogenizace“ mezinárodního prostředí zásadním způsobem zjednodušuje politickou i ekonomickou spolupráci a zvýhodňuje nejen aktéry, kteří takové normy a prostředí formují, ale rovněž ty, kdo je přejímají a uplatňují. Homogenizace evropského prostoru znamená zároveň jeho modernizaci a navíc překonání bariér, vzniklých s etnonacionálním a státním rozdrobením. Nejde o první pokus o modernizaci a reorganizaci středoevropského prostoru (dva předešlé německé pokusy byly spojeny s oběma světovými válkami), ale o první pokus *evropský*, nikoli nacionalistický a velmocenský. Německo dělá mnoho pro rozšiřování neboli „vývoz“ svých a zároveň evropských norem, institucí a standardů. Nemůže a nechce ale z politických důvodů a z důvodů omezenosti vlastních zdrojů takový přenos zajišťovat a financovat samo. Předpokladem a zároveň prostředkem „homogenizace“ prostoru je tak integrace střední východní Evropy do EU a do NATO.

Německá politika otevřela již v dubnu 1993 otázku *rozšíření NATO*. V pozdější fázi Německo rádo předalo vedení celého procesu Spojeným státům (jednak proto, že rozšíření NATO bylo v Německu dlouho předmětem sporů a jednak s cílem minimalizovat komplikace ve vztahu s Ruskem). Nicméně jeho podpora měla pro tři nejbližší východní sousedy zásadní význam.¹⁰⁴

V otázce *rozšíření EU* patří SRN vedle Rakouska k těm zemím, které mají na rozšíření největší politický, bezpečnostní a ekonomický zájem. Německo pomohlo proto Evropské komisi prosadit rozšíření na pořad dne EU. Zároveň však musí v průběhu celého procesu řešit konflikt mezi několika prioritami: na jedné straně zajistit v nejkratší možné době přijetí nejbližších zemí do EU, na druhé straně pak pokračovat v prohlubování EU a v posilování její akceschopnosti, vyrovnávat rozdílné geopolitické zájmy s Francií, omezit svůj příspěvek do rozpočtu, ochránit vlastní trh práce a některé oblasti vlastního trhu zboží a služeb. Výsledná role Německa byla určena politickou podporou, kterou poskytovalo rozšiřování EU, ovšem s řadou materiálních i politických podmínek. Proto se Německo podobně jako v případě rozšiřování NATO nemohlo a ani nechtělo stát jakýmsi hegemonem tohoto procesu. Ostatně, i když SRN politicky podpořila všechna dosavadní kola rozšíření ES/EU, během přístupových jednání vždy hájila své sektorální zájmy, a to často díky výše diskutovanému plurálnímu institucionalismu nikoli příliš koordinovaně.¹⁰⁵ Německo se nesnažilo uplatnit výraznou vůdčí úlohu také proto, že proces přijetí zemí, o něž má největší zájem – tedy jeho tří nejbližších východních sousedů –, nebyl nikdy předmětem zásadního sporu.¹⁰⁶ Výjimkou je opět Polsko, za jehož postavení v budoucí

EU se německá politika postavila při jednání mezivládní konference v Nice, aniž obdobně reagovala na znevýhodnění České republiky a Maďarska. Nejvýraznější je proto aktivity Německa v exportu německých a evropských norem a institucí. Od roku 1998 tento proces probíhá hlavně prostřednictvím programů „twinning“, v nichž jsou subjekty SRN velmi úspěšné.¹⁰⁷

Právě v otázce rozšiřování EU a NATO je velmi zřetelná diferenciací německé politiky v přístupech vůči východní Evropě (Rusku a Ukrajině) na jedné straně a střední Evropě (státům visegrádské skupiny) na druhé straně. Nejbližší sousedé jsou pro Německo prioritou jednak proto, že jsou mu nejbliže z mnoha výše uvedených hledisek. Jsou však zároveň přes všechny těžkosti v zásadě „integrovatelní“; patří k nejlépe připraveným kandidátům na vstup do EU a jsou již členy NATO. Německé zájmy vůči Rusku mají samozřejmě širší rozměr, ale nemohou být (alespoň v současné fázi vývoje) založeny na plné integraci do EU a do NATO. Německo usiluje proto o silici institucionalizovanou spolupráci a zasazuje se za přiblížování Ruska (a Ukrajiny) jak k NATO, tak i k EU. Německo bylo spoluiniciátorem většiny kroků vedoucích k posilování jejich vzájemných vazeb: vytvoření Severoatlantické Rady pro spolupráci (prosinec 1991), podepsání *Charty NATO – Rusko* z roku 1997 (obdobný dokument byl podepsán s Ukrajinou v roce 1998) a rovněž vytvoření nového společného orgánu NATO a Ruska v květnu 2002. Podobně Německo zásadně podpořilo podepsání *Dohody o partnerství a spolupráci EU s Ruskem a s Ukrajinou* (obě 1994). Tyto dohody na rozdíl od tzv. evropských dohod s deseti současnými kandidáty na členství ve střední východní Evropě (1991–1996) neobsahují perspektivu přijetí do EU. Vztahy jsou proto podstatně méně institucionalizované, v jejich vývoji se projevují značné výkyvy a jejich kontury nejsou tak zřetelné. Zároveň si jsou ovšem obě strany vědomy obrovského politického i ekonomického potenciálu, který v sobě úspěšná spolupráce skrývá.

Pragmatická spolupráce, jež v posledních letech dominuje agendě vztahů mezi Německem a státy visegrádské skupiny, nezaručuje vznik „strategického partnerství“ dokonce ani v německo-polských vztazích a nevytváří ani přímou závislost zemí regionu na SRN. Příkladem mohou být vztahy v oblasti ochrany životního prostředí a obrany. V obou oblastech se německá strana stala nejaktivnějším partnerem svých východních sousedů a spolupráce zde dosáhla výrazných úspěchů. Ani jedna ze zemí visegrádské skupiny ovšem nepřebírá „německý model“ v daných oblastech jako celek.¹⁰⁸ Všechny tyto země sice více či méně efektivně využívají nabízené spolupráce a pomoci Německa, ale rozvíjejí intenzivní vztahy rovněž s dalšími členskými státy EU a NATO a hledají inspiraci či modely pro svou politiku ve všech členských státech.¹⁰⁹ Navíc, členství v obou organizacích „výlučné napojení“ na Německo v zásadě vylučuje. Zájmové koalice – jak ukázala např. přístupová jednání do EU – budou existovat napříč Evropskou unií. Německo bude jistě nejdůležitější, ale nikoli jediný partner. A dosavadní diskuze o reformě Evropské unie, na niž Německo klade velký důraz, ukazuje, že tyto země mohou zaujímat stanoviska, značně odlišná od preferencí SRN.

* * *

Politika Německa jako politika každého státu a tím spíše „evropské mocnosti číslo jedna“ (jak Německo charakterizoval Helmut Kohl) je mnohohrstevná. Obsahuje převážně konstruktivní prvky – normalizaci a multilateralizaci vztahů se sousedy. V každém případě pojetí středoevropského prostoru jde za rámce tradiční představy o nárazníkovém pásmu. Míra sdílení a vzájemné provázanosti mezi SRN a jeho východními sousedy takový model daleko překračuje.¹¹⁰ Nenacházím proto argumenty, které by podpořily dobové přesvědčení, že se Německo vrací k „logice svého geopolitického postavení, k logice svých zájmů, k logice svého působení navenek“.¹¹¹ Německo se podle očekávání stalo nejdůležitějším partnerem zemí střední a východní Evropy, sice nikoli ve všech oblastech, ale

„v průměru“. Výjimku tvoří např. trvající prioritní orientace na USA jako na strategického garanta alianční bezpečnosti a akceschopnosti.

Oproti očekáváním se neprokázalo ani to, že by se Německo stalo politickým hegemonem regionu ve smyslu země, určující výslednost politických procesů ve střední Evropě. Buduje spíše pozici „měkkého hegemonu“, který své zájmy uplatňuje prostřednictvím strategie *milieu shaping*, tedy formování regionu cestou spolupráce, kompromisů, exportu institucí, norem a politických preferencí. Tento proces ovšem neprobíhá *namísto* rozšiřování NATO a EU, ale buď *v jeho rámci*, nebo *v předstihu*, tedy s cílem co nejvíce a co nejdříve splynout s širším integračním procesem. Výsledné *umocnění* německé politiky (Simon Bulmer) je nasnadě. Obtížně bychom ale tento politický koncept mohli definovat jako budování nacionální hegemoniální role.

Blízkost mezi Německem a střední východní Evropou a tím spíše možnost případné německé dominance jsou omezeny řadou faktorů.

Za prvé, jestliže vztahy SRN a zemí visegrádské skupiny vykazují bezpříkladnou míru spolupráce, je to do značné míry spojeno s kompatibilitou strategických zájmů obou stran – s úsilím o rozšíření NATO a EU, se snahou o stabilizaci a modernizaci regionu. S dosažením těchto cílů se pak zájmová vazba mezi SRN a jeho sousedy rozvolní, projeví se odlišné preference (např. ve vztahu k budoucnosti EU). Dá se očekávat, že země visegrádské skupiny budou provádět sebevědomější politiku s širším geografickým rozsahem. Ostatně, spolupráce se státy visegrádské skupiny byla z německé strany vždy „zarámována“ nadřazenou koncepcí *kooperativní bezpečnostní politiky*, která zahrnuje jak všechny odpovídající mezinárodní instituce, tak i aktéry – v Evropě tedy i Rusko, s menším důrazem rovněž Ukrajinu a další postsovětské státy.

Za druhé, těžiště německých politických a ekonomických zájmů leží na Západě. Zde jsou nejvýznamnější spojenci SRN. Západ je nadále nejdůležitějším centrem hospodářského a technologického vývoje, kde SRN realizuje 77 % svého vývozu a odkud pochází 73 % německého dovozu.¹¹²

Za třetí, Německo se nastalo výlučným partnerem žádné z jmenovaných zemí. Navíc ani historicky bezpříkladný rozvoj vzájemných vztahů neznamená odstranění všech třetích ploch. Nelze proto jednoznačně říci, domnívá se Marcin Zaborowski,¹¹³ že by např. v německo-polských vztazích byla jednou provždy vyloučena možnost konfliktu.¹¹⁴

Německá politika, která se opírá o racionální volbu, o zkušenosti z vlastní historie, o představy o vlastní roli a o partnerech, formovaná i uskutečňovaná prostřednictvím pluralitní institucionální struktury SRN, nemá jinou volbu než nadále rozvíjet multilaterální instituce a vazby. Jednak proto, že právě multilaterální instituce představují rámec, jenž nejvýznamněji omezuje výkyvy vztahů s východními sousedy od „normálu“. Jako příbližné měřítko „normality“ jsou vnímány vztahy SRN s jeho sousedy na západě. Jednak proto, že multilateralita Německu pomáhá řešit i jeho trvalé dilema – jak rozptylovat obavy západních i východních partnerů ze své síly i relativní slabosti a přitom plnit jejich očekávání, že bude hrát aktivnější roli v regionu a v mezinárodních vztazích vůbec. Pohled na historii často ovlivňuje atmosféru vztahů a může mít vážné politické dopady, zejména převládne-li v Německu tendence nivelizovat oběti z let 1938–1947 doma a v zemích, které se staly obětí nacistické agrese. Nicméně, dosavadní přístup k „historické agendě“ byl v zásadě podřízen multilaterální rovině německé politiky. Dynamika deseti let vztahů s nejbližšími sousedy na východ od Labe a od Dunaje tyto poznatky potvrzuje.

¹ Viz Waltz, Kenneth: The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, 2/1994, s. 44–79.

² Viz Mearsheimer, John: Back to the Future: Instability in Europa after the Cold War. *International Security*, 1/1990, s. 5–56.

³ Viz Maull, Hanns: Zivilmacht Bundesrepublik Deutschland: vierzehn Thesen für eine neue deutsche Außenpolitik. *Europa Archiv*, 10/1992, s. 269–278.

⁴ Viz Gordon, Phillip: Berlin's Difficulties: The Normalisation of German Foreign Policy. *Orbis*, 2/1994, s. 225–244.

- ⁵ „Na počátku byl Adenauer – tak lze stručně popsat začátek Spolkové republiky.“ Tak otevírá Arnulf Baring svou známou habilitační práci. – Baring, Arnulf: *Aussenpolitik in Adenauers Kanzlerdemokratie*. Bonn: Oldenbourg, 1969, s. 1.
- ⁶ Haftendorn, Helga: Im Anfang waren Alliierten. Die Vorbehaltsrechte als Rahmenbedingungen des aussenpolitischen Handelns der Bundesrepublik Deutschland. In: Hartwich, Hans-Hermann – Wewer, Götrik (Hrsg.): *Regieren in der Bundesrepublik Deutschland*. Band 5: Souveränität, Integration, Interdependenz – Staatliches Handeln in der Aussen- und Europapolitik. Opladen, 1993, s. 41–92.
- ⁷ Viz Heisenberg, Wolfgang: Introduction. In: Heisenberg, Wolfgang (ed.): *German Unification in European Perspective*. Brussels: Brassey's, 1991, s. 6.
- ⁸ Viz Haftendorn, Helga: Gulliver in the Centre of Europe: International Involvement and National Capabilities for Action. In: Heurlin, Berthel: *Germany in Europe in Nineties*. London etc.: Macmillan Press, 1996, s. 116–117.
- ⁹ Viz Kreile, Michael: Will Germany Assume a Leadership Role in the European Union? In: tamtéž, s. 146–147.
- ¹⁰ Všichni významní aktéři s výjimkou USA vyjadřovali své znepokojení lavírováním Helmuta Kohla v otázce trvalého charakteru hranice s Polskem na Odře a na Nise. Jedině Washington plně důvěřoval tomu, že se velký taktik Kohl rozhodl brát dočasně ohled na vnitropolitickou citlivost tématu. Viz Zelikow, Philip – Rice, Condoleezza: *Germany Unified and Europe Transformed. A Study in Statecraft*. Cambridge etc.: Harvard University Press, 1995, s. 207–208. I někteří významní anglosasští experti jako Timothy Garton Ash či Gordon Craig sdíleli v roce 1990 obavy z toho, jak se bude německá politika vyvíjet ve vzdálenějším horizontu. Viz Protokol z pověstného důvěrného semináře, jehož se zúčastnila Margaret Thatcherová dne 24. 3. 1990 v Chequers. Přetisk dokumentu in: Wickert, Ulrich (Hrsg.): *Angst vor Deutschland*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1990, s. 223–228.
- ¹¹ Analýza a doporučení výzkumné skupiny autoritativních amerických expertů viz Hamilton, Daniel: *Beyond Bonn. America and the Berlin Republic*. Carnegie Endowment. Study Group on U.S. Policy toward Germany. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1994, s. 14.
- ¹² Andrzej Karkoszka (tehdy náměstek ministra obrany Polska). Niemcy i Polacy jako sąsiedzi w Europie Środkowej. *Wojsko i Wychowanie*, 1/1995, s. 66–69. Cit. dle *Deutsche und Polen als Nachbarn in Mitteleuropa* (překlad Bundesspracheamt), FIZBW, s. 3.
- ¹³ Viz Garton Ash, Timothy: *In Europe's Name. Germany and the Divided Continent*. New York: Vintage Books, 1993, s. 14.
- ¹⁴ Autor v této stati používá – jak je obvyklé v anglické a německé literatuře – pojem střední východní Evropa pro označení země visegrádské skupiny a Slovinska. Střední a východní Evropa pak zahrnuje všechny státy a nástupnické země bývalé Organizace Varšavské smlouvy, tedy včetně Ruska a Ukrajiny, v menší míře i pobaltské republiky.
- ¹⁵ Jde jim o revizi majetku i území, předseda ODS Václav Klaus. *Mladá fronta Dnes*, 23. 2. 2002.
- ¹⁶ Viz Klaus Becher, *Reforming German Defence*. *Survival*, 3/2000, zejména s. 167–168.
- ¹⁷ Viz Jeffery, Charlie – Paterson, William E: *Germany's Power in Europe*. IGS and ESRC Paper, Institute for German Studies, Birmingham, www.bham.ac.uk/GS/pattjeff.pdf
- ¹⁸ Viz Hellmann, Günther: *Goodbye Bismarck? The Foreign Policy of Contemporary Germany*. *Mershon International Studies Review*, 40/1996, s. 1–39.
- ¹⁹ Viz Harnisch, Sebastian: *Change and Continuity in Post-Unification German Foreign Policy*. In: Webber, Douglas (ed.): *New Europe, New Germany, Old Foreign Policy? German Politics (Special Issue)*, 1/2001, s. 36.
- ²⁰ Viz Hyde-Price, Adrian: *Germany and European Order: Enlarging NATO and the EU*. Manchester: Manchester University Press, 2000, s. 157–160.
- ²¹ Viz Hoffmann, Arthur – Knowles, Vanda: *Germany and the Reshaping of Europe. Identifying Interests – the Role of Discourse Analysis*. Discussion Paper, Institute of German Studies, University of Birmingham, 9/1999, www.igs.bham.ac.uk/research/discussion.htm#1999
- ²² Viz Hacke, Christian: *The National Interests of the Federeral Republic of Germany on the Threshold of the 21st Century*. *Aussenpolitik*, 2/1998, s. 6–7.
- ²³ Viz Brechtefeld, Jörg: *Mitteleuropa and German Politics. 1848 to the Present*. Houdsmills: Macmillan, 1996, hlavně kapitoly 6 a 7.
- ²⁴ *Definice Geofaktor* viz Buchbender, Ortwin – Bühl, Hartmut – Kujat, Harald u. a.: *Wörterbuch zur Sicherheitspolitik mit Stichworten zur Bundeswehr*. 4. Aufl. Hamburg u. a.: Verlag E. S. Mittler & Sohn, 2000, s. 126.
- ²⁵ Viz Gottschalk, Norbert: *Neue strategische Trends – Herausforderungen für Strategie und Militärstrategie*. Hamburg: Führungsakademie der Bundeswehr, Lehrgangsarbeit, Februar 1998, s. 2, 11–12.
- ²⁶ Viz Brill, Heinz: *Geopolitische und geostrategische Leitlinien deutscher Sicherheitspolitik. Verteidigungsanalysen (Amt für Studien und Übungen der Bundeswehr)*, 6/1994, s. 5.
- ²⁷ Viz interview na politickém odboru Ministerstva obrany SRN, Berlín, 8. 11. 2000.
- ²⁸ Viz Mertes, Michael: Ein „deutsches Europa“. *Nachruf auf ein Schreckgespenst*. *Internationale Politik*, 9/2002, s. 21.
- ²⁹ Viz Tewes, Henning: *Germany, Civilian Power and the New Europe. Enlarging NATO and the European Union*. Hampshire ect.: Palgrave, 2001.
- ³⁰ Viz Harnisch, S. – Maull, H. W.: *Germany as a Civilian Power? The foreign policy of the Berlin Republic*. Manchester – New York: Manchester University Press, 2001.

- ³¹ Analýza příslušných článků Základního zákona viz Bierling, Stephan: Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Normen, Akteure, Entscheidungen. München: Oldenbourg Verlag, 1999, s. 9–20.
- ³² Analýza německé kultury v oblasti bezpečnosti (strategické kultury) viz Katzenstein, Peter (ed.): The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics. New York: Columbia University Press, 1996.
- ³³ Viz programový dokument pracovní skupiny Fortschritt 90, vedené Oskarem Lafontainem, 20. 3. 1990. Cit. dle Zelikow, Philip – Rice, Condoleezza: cit. dílo, s. 439, poznámka 81.
- ³⁴ Viz Katzenstein, Peter: Politics and Policy in West Germany: A Semi-sovereign State. Philadelphia: Temple University Press, 1987.
- ³⁵ Analýza vnitropolitických omezení německé politiky po roce 1990 viz Jopp, Mathias: Deutsche Europapolitik unter veränderten Rahmenbedingungen: Bilanz – Strategie – Optionen. In: Schneider, Heinrich – Jopp, Mathias – Schmalz, Uwe (Hrsg.): Eine neue deutsche Europapolitik? Rahmenbedingungen – Problemfelder – Optionen. Bonn: Europa Union Verlag, 2001, s. 813–861.
- ³⁶ Viz Jeffery, Charlie – Collins, Stephen: Německé spolkové země a rozšiřování EU: mezi bezproblémovostí a problémovými návaznostmi. In: Handl, Vladimír – Hon, Jan – Pick, Otto: Vztahy Spolkové republiky Německo ke státům střední Evropy od roku 1990. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1998, s. 61–71.
- ³⁷ Viz Silverstone, Scott A.: Democratic Politics and NATO War Making: Great Britain, Germany and America in Kosovo Crisis. New York: U.S. Military Academy, West Point, January 2002, www.ciaonet.org/pub/pub2frm.html
- ³⁸ Viz Haftendron, Helga: Sicherheit und Entspannung. Zur Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland 1955–1982. Baden-Baden: Nomos Verlag, 1983.
- ³⁹ Německá vláda proti doporučením velení Bundeswehru prosadila podstatně větší kontingent v Kosovu, aby se vyrovnala míře zapojení francouzských a britských sil. Výrazně tak přetížila rotační systém jednotek Bundeswehru. Viz přednáška bývalého generálního inspektora Bundeswehru generála Baggera. Bundeswehr – Kontinuität und Wandel. Hamburg, Universita Bundeswehru, 6. 12. 1999 (archiv autora).
- ⁴⁰ Analýza amerického přístupu a „přínosu“ ke krizi vzájemných vztahů, tedy zejména sílící unilateralismus, je mimo rámec této stati.
- ⁴¹ Viz rozhovor Gerharda Schrödera pro týdeník Die Zeit, 15. 8. 2002. Cit. dle Internationale Politik, 9/2002, s. 123.
- ⁴² Viz rozhovor Petera Strucka pro deník Frankfurter Rundschau. Wir entscheiden souverän und sind keiner Automatik unterworfen, 12. 8. 2002.
- ⁴³ Viz argument Michaela Libala v jeho knize. Viz Libal, Michael: Limits of Persuasion. Germany and the Yugoslav Crisis, 1991–1992. Westport, Conn., London: Praeger, 1997. Libal podrobně rozvíjí tezi, že německá politika usilovala o internacionalizaci konfliktu s tím, aby mohlo mezinárodní společenství použít běžné nástroje „conflict management“. Zjevně přitom za chybu považuje to, že SRN uznala oba státy již 24. 12. 1991, tedy v předstihu před ostatními členskými státy ES. Nepovažuje ale tento časový předstih za zásadní, protože o rozhodnutí uznat Slovinsko a Chorvatsko ES v té době již rozhodlo. Tento názor nesdílí řada jiných analytiků a politiků.
- ⁴⁴ Viz Anderson, Jeffrey J.: Hard Interests, Soft Power, and Germany's Changing Role in Europe. In: Katzenstein, Peter J. (ed.): Tamed Power. Germany in Europe. Ithaca and London: Cornell University Press, 1997, s. 80–107.
- ⁴⁵ Viz Schmalz, Uwe: Deutsche Europapolitik nach 1989/90: Die Frage der Kontinuität und Wandel. In: Schneider, Heinrich – Jopp, Mathias – Schmalz, Uwe (Hrsg.): cit. dílo, s. 15–68.
- ⁴⁶ Viz Schwarz, Hans-Peter: Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne. Berlin: Siedler Verlag, 1994.
- ⁴⁷ Viz Schöllgen, Georg: Geschichte als Argument. Was kann und was muss die Deutsche Großmacht auf dem Weg ins 21. Jahrhundert tun? Internationale Politik, 2/1997, s. 1–7.
- ⁴⁸ Hovořili o tom, že se ani zelení nemohou vyhnout tomu, aby uznali, že sjednocené Německo hraje „faktickou roli velmoci“. Viz Beck-Oberdorf, Marieluise u. a.: Opposition bis ins Jahr 2000. Tageszeitung, 21. 9. 1990. Cit. dle: Winkler, Heinrich August: Der Lange Weg nach Westen. Deutsche Geschichte vom Dritten Reich bis zur Wiedervereinigung. Vol. II. München: C. H. Beck, 2002, s. 622.
- ⁴⁹ Viz Harnisch, Sebastian – Maull, Hanns: cit. dílo.
- ⁵⁰ Viz Wessels, Wolfgang: Zentralmacht, Zivilmacht oder Ohnmacht? Zur deutschen Aussen- und Europapolitik nach 1989. In: Weilemann, Peter R.: Macht und Zeitkritik. Paderborn, 1999, s. 389–406. Cit. dle Schmalz, Uwe: cit. dílo, s. 29. Podobně viz Mertes, Michael: cit. dílo, s. 24.
- ⁵¹ Viz Schneider, Gerald – Bailer, Stefanie: Mächtig aber wenig einflussreich: Ursachen und Konsequenzen des deutschen Integrationsdilemmas. Internationale Politik, 1/2002, s. 55.
- ⁵² Viz Schwarz, Hans-Peter: cit. dílo. Podrobná analýza viz Hyde-Price, Adrian: Germany and European Order: Enlarging NATO and the EU. Manchester: Manchester University Press, 2000.
- ⁵³ Zásadním impulzem pro „mentální přizpůsobení“ novým podmínkám se stala válka v Perském zálivu, na níž se Německo podílelo pouze finančně. Viz Kaiser, Karl – Becher, Klaus: Germany and Iraq conflict. In: Gnesotto, Nicole – Roper, John: Western Europe and the Gulf. Paris: Institute for Security Studies WEU, 1992, s. 56.
- ⁵⁴ Viz Meiers, Franz-Josef: NATO's Peacekeeping Dilemma. Arbeitspapiere zur Internationalen Politik 94. Bonn: Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik, Mai 1996, s. 77.

- ⁵⁵ Viz Hamilton, Daniel: cit. dílo, s. 30.
- ⁵⁶ Viz Janning, Josef: Lange Weg, kurzer Sinn? Eine aussenpolitische Bilanz von Rot-Grün. *Internationale Politik*, 9/2002, s. 11.
- ⁵⁷ Viz Šedivý, Jiří: Štřet identit? USA a Evropa po 11. září. *Mezinárodní vztahy*, ročník 37, číslo 4 (2002), s. 5–25.
- ⁵⁸ Viz Smyser, W. R.: *Germany and America. New Identities, Fateful Rift?* Boulder etc.: Westview Press, 1993, s. 125.
- ⁵⁹ Viz Bulmer, Simon: *Shaping the Rules? The Constitutive Politics of the European Union and German Power.* In: Katzenstein, Peter (ed.): cit. dílo, s. 49–79, zde zejména s. 72–76.
- ⁶⁰ Viz Paterson, William E.: *British Perceptions of German European Policy.* In: Jopp, Mathias – Schneider, Heinrich – Schmalz, Uwe (eds.): *Germany's European Policy: Perceptions in Key Partner Countries.* Europa Union Verlag: Bonn, 2002, s. 30. Podrobná analýza viz Bulmer, Simon – Jeffery, Charlie – Paterson, William: *German European diplomacy: Shaping the regional milieu.* Manchester: Manchester University Press, 2000.
- ⁶¹ Viz Hyde-Price, Adrian – Jeffery, Charlie: *Germany in the European Union: Constructing Normality.* *Journal of Common Market Studies ESRC „One Europe or Several?“ Special Issue*, 2001.
- ⁶² Viz Schmalz, Uwe: cit. dílo, s. 67–68.
- ⁶³ Viz Markovits, Andrei – Reich, Simon: *Should Europe Fear Germans? German Politics and Society*, 23/1991, s. 1–20. Tyto argumenty autoři rozvedli v knize *The German Predicament. Memory and Power in the New Europe.* Ithaca etc.: Cornell University Press, 1997, zejména kapitola 11 a 12.
- ⁶⁴ Viz Haftendorn, Helga: *Gulliver in der Mitte Europas. Internationale Verflechtung und nationale Handlungsmöglichkeiten.* In: Kaiser, Karl – Maull, Hanns (Hrsg.): *Deutschlands neue Außenpolitik. Band 1: Grundlagen.* München: Oldenbrough, 1993, s. 141.
- ⁶⁵ Viz Thies, Jochen: *Germany and Eastern Europe between Past and Future.* In: Baring, Arnulf (ed.): *Germany's New Position in Europe. Problems and Perspectives.* Oxford et al: Berg, 1994, s. 73.
- ⁶⁶ Viz Stola, Darius: *Two Kinds of Quasi Migration in the Middle Zone: Central Europe as a Space for Transit Migration and Mobility for Profit.* In: Wallace, Clair – Stola, Dariusz (eds.): *Patterns of Migration in Central Europe.* Houndsmills: Palgrave, 2001, s. 84–104.
- ⁶⁷ Volker Rühle na přednášce v IISS, Londýn, 26. 3. 1993. Cit. dle Walser, Ulrich: *Sicherheit für ganz Europa. Die Atlantische Allianz in der Bewährung.* Stuttgart: DVA, 1999, s. 33.
- ⁶⁸ Viz Krause, Joachim: *Eastern Central Europe as a Subject of German Foreign Policy.* In: Lord, Christopher (ed.): *Central Europe. Core or Periphery?* Prague – Copenhagen: Copenhagen Business School Press, 2000, s. 199. Širší analýza rizik viz Weidenfeld, Werner (Hrsg.): *Neue Ostpolitik – Strategie für eine gesamt-europäische Entwicklung.* Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 1997, s. 39–48.
- ⁶⁹ Analýza asymetrických vztahů SRN – Rakousko a USA – Kanada viz Reikhschhoff, Harald von – Neuhold, Hanspeter: *Unequal Partners.* Boulder etc.: Westview Press, 1993.
- ⁷⁰ Viz Nötzold, Jürgen: *Sozialökonomische Stabilitätsbedingungen im östlichen Teil Europas und ihre Abhängigkeit vom Verhalten Westeuropas.* In: Heydrich, W. – Krause, J. – Nerlich, U. u. a. (Hrsg.): *Sicherheitspolitik Deutschlands: Neue Konstellationen, Risiken, Instrumente.* Baden-Baden: Nomos Verlag, 1992, s. 221. Podobně viz Bingen, Dieter: *Deutschland, Polen und die europäische Integration.* *Welt Trends*, 13/1996, s. 25.
- ⁷¹ Viz Zeman pro účast Německa při visegrádských jednáních. *ČTK*, Praha, 23. 5. 2000.
- ⁷² Viz Palata, Luboš: *Verantwortung übernehmen – Deutschlands Rolle in Mitteleuropa.* *Prager Zeitung*, 22. 6. 2000.
- ⁷³ První komplexní zhodnocení německé politiky vůči Izraeli viz Weingardt, Markus A.: *Deutsche Israel- und Nahostpolitik. Die Geschichte einer Gratwanderung seit 1949.* Frankfurt: Campus, 2002, zde např. s. 420–421.
- ⁷⁴ Václav Klaus hovoří o požadavcích „Německa“, i když jde o požadavky části Sudetoněmeckého krajanského sdružení, které nacházejí různou, ale nikdy plnou míru podpory v regionální politice (bavorská CSU) a v celostátní politice (CDU/CSU na celoněmecké úrovni). Tyto požadavky nepodporuje však současná německá vláda, tedy strany SPD a zelení. Viz televizní pořad *Naostro*, předseda ODS Václav Klaus. *ČT*, 21. 4. 2002.
- ⁷⁵ Jde o výroky premiéra Zemana a později i předsedy Špidly, kteří svými výroky šli dále, než aby objasňovali odsun sudetských Němců jako tragický výsledek druhé světové války, ale tak či onak odsun schválili a umožnili takovou interpretaci, že snad považují odsun za normální prostředek i současné politiky.
- ⁷⁶ Viz Katzenstein, Peter: *Introduction.* In: Katzenstein, Peter (ed.): *Mitteleuropa: between Europe and Germany.* Oxford: Berghahn, 1997, s. 2.
- ⁷⁷ Jak známo, německá strana nikdy jednání o otázkách spojených s historií ve vztazích s Polskem a s Českou republikou/Československem neiniciovala. H.-D. Genscher, ministr zahraničí do roku 1992, se otevření daných otázek snažil v letech 1990–1992 vyhnout. Viz např. Dienstbier, Jiří: *Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989–1999.* Praha: Lidové noviny, 1999.
- ⁷⁸ Viz Berger, Stefan: *The search for Normality. National Identity and Historical Consciousness in Germany Since 1800.* Providence – Oxford: Berghahn Books, 1997. Viz též Markovits, Andrei S. – Reich, Simon: *The German Predicament. Memory and Power in the New Europe.* Cornell University Press, 1997.
- ⁷⁹ Hacke, Christian: *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Weltmacht wider Willen?* Berlin: Ullstein, 1997, s. 513.
- ⁸⁰ Viz Vizeadmiral Hans Frank: *Vor neuen Aufgaben. Die Rolle Deutschlands in der NATO in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. Truppenpraxis/Wehrausbildung*, 6/1999, s. 407.

NĚMECKÝ MULTILATERALISMUS

- ⁸¹ Viz Novák, Miloslav: K historickým základům a vývoji německých vztahů k zemím východní a střední Evropy. In: Handl, Vladimír – Hon, Jan – Pick, Otto: cit. dílo, s. 15–42.
- ⁸² Srovnání odlišností v historickém nazírání na Čechy a Polsko viz Mildenerger, Markus: Funktioniert die „Interessengemeinschaft“? Bilanz eines Jahrzehnts deutsch-polnischer Beziehungen, příspěvek připravený pro Eberwein, Wolf-Dieter – Kerski, Basil (Hrsg.): Eine Interessen- und Wertegemeinschaft? Die Entwicklung der deutsch-polnischen Beziehungen 1949–1999. Autor děkuje za povolení citovat z autorského textu.
- ⁸³ Analýza hlubšího historického pozadí a historická specifika vztahů mezi státy visegrádské skupiny a Německa a jejich politické důsledky viz příspěvky Miloslava Nováka, Miroslava Kunštáta, Pavla Lukáče, Kai-Olafa Langa a Lászlo Kisse. In: Handl, Vladimír – Hon, Jan – Pick, Otto: cit. dílo.
- ⁸⁴ Srovnání polské a české problematiky viz např. Phillips, Ann: Power and Influence, cit. dílo. Podobně viz Wolff, Stefan: The Politics of Homeland: Irredentism and Reconciliation in the External Minority Policies of German Federal Governments and Expellee Organisations. German Politics, 2/2002, s. 105–127.
- ⁸⁵ Viz Bingen, Dieter: Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949–1991. Baden-Baden: Nomos, 1998, s. 275–283.
- ⁸⁶ Jednání o smlouvě, podepsané po průtazích ze strany kancléře Kohla až 27. 2. 1992, byla doprovázena i vstřícnými gesty a návrhy československé strany, na něž ale Bonn z vnitropolitických důvodů nereagoval. Viz Kunštát, Miroslav: Německo a Česká republika. In: Handl, Vladimír – Hon, Jan – Pick, Otto: cit. dílo, s. 200–202.
- ⁸⁷ Viz návrh usnesení frakce CDU z 14. 5. 2002 – Menschenrechte und Erweiterung der Europäischen Union. Sächsischer Landtag 3. Wahlperiode, Drucksache 3/6471. Návrh byl přijat hlasy CDU dne 14. 6. 2002.
- ⁸⁸ Analýza jednání o česko-německé deklaraci v letech 1995–1996 a interpretace výsledků viz Handl, Vladimír: Česko-německá deklarace 1997 – mezi minulostí a zítřkem? Mezinárodní vztahy, rok 1998, číslo 3, s. 5–17.
- ⁸⁹ Viz Phillips, Ann: cit. dílo, s. 180–181.
- ⁹⁰ Viz interview Miloše Zemana pro rakouský časopis Profil (21. 1. 2002) a později pro izraelský list Haarec.
- ⁹¹ Informace k Diskuznímu fóru viz <http://www.fondbudoucnosti.cz/nadace/disfor/disfor.html>, Fond budoucnosti viz <http://www.cron.cz>
- ⁹² Německé hospodářské kruhy o důvodech svých aktivit v daném regionu např. viz Lippert, Barbara – Hughes, Kirsty – Grabbe, Heather – Becker, Peter: British and German Interests in EU Enlargement. Conflict and Co-operation. London: The Royal Institute of International Affairs, 2001, s. 33–70.
- ⁹³ Viz Entwicklung des deutschen Außenhandels 2000, www.bmwi.de/Homepage/Politikfelder/außenwirtschaft%20%26%20europa/außenhandelsdaten/Aussenhandel.js
- ⁹⁴ Česká republika se dokonce stala pozorovatelem v Organisation Internationale de la Francophonie. Miloš Zeman vyzýval francouzské podnikatele k větší aktivitě během své návštěvy v Paříži v únoru 2000. Viz Šafaříková, Kateřina: Zeman: mrzí mne, že Francouzi v ČR investují méně než Němci a Američané. Lidové noviny, 22. 2. 2000, s. 7. V roce 2000 česká a britská vláda dojednaly akční plán spolupráce v procesu přípravy České republiky na vstup do EU do roku 2003, jediný bilaterální program svého druhu. Viz Vstup v roce je reálný. Hospodářské noviny, 27. 7. 2000, s. 2.
- ⁹⁵ Viz Loewy, Jiří: Deutsche Welle přestává vysílat česky. Lidové noviny, 3. 1. 2000, s. 10.
- ⁹⁶ Viz Čelovský, Bořivoj: Konec českého tisku. Druhé rozšířené vydání. Šenov u Ostravy: Tilia, 2002.
- ⁹⁷ Viz Janning, Josef: Deutschland und die Europäische Union: Integration und Erweiterung. In: Kaiser, Karl – Krause, Joachim (Hrsg.): Deutschlands neue Außenpolitik. Band 3: Interessen und Strategien. München: Oldenbourg, 1996, s. 34.
- ⁹⁸ Viz Grexa, Boris – Zeman, Karel: Ekonomické vztahy SRN ke státům střední a východní Evropy. In: Handl, Vladimír – Hon, Jan – Pick, Otto: cit. dílo, s. 113–144.
- ⁹⁹ Viz Joffe, Josef: Where Germany Has Never Been Before. The National Interest, Summer 1999, s. 53. Podobně Joffe, Josef: Ein Wunderwerk der Kontinuität. Parameter rot-grüner Außenpolitik. Blätter für deutsche und internationale Politik, 11/1999, s. 1334–1335.
- ¹⁰⁰ Viz Bingen, Dieter: cit. dílo, s. 25.
- ¹⁰¹ Viz Rühl, Lothar: The Ghost of Rapallo Does Not Walk Tonight, Global Affairs. The American Journal of Geopolitics, Spring 1993, s. 9.
- ¹⁰² Vládní konzultace provádí SRN celkem s devíti zeměmi – s USA, s Francií, s Velkou Británií, s Itálií, se Španělskem, s Japonskem, s Polskem, s Ruskem a s Ukrajinou (pořadí podle doby zahájení této praxe). H. Kohl prosadil ve Varšavě, která schůzku organizovala, termín 14. července, kdy si byl jist, že se francouzská strana vzhledem ke státnímu svátku nebude moci účastnit. Viz rozhovory autora v srpnu 1997 ve Varšavě.
- ¹⁰³ Viz německo-český zájem přijmout spolu s Polskem trojstranné prohlášení, uzavírající otázky minulosti z jara roku 1999.
- ¹⁰⁴ Viz Tewes, Henning: cit. dílo. Zvláštní případ německo-polských vztahů podrobně viz Wilhelm, Justus: Deutschland, Polen und die Politik in der NATO, 1989 bis 1997. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 2001.
- ¹⁰⁵ Viz Bulmer, Simon – Jeffery, Charlie – Paterson, William: cit. dílo.
- ¹⁰⁶ Viz Lippert, Barbara – Hughes, Kirsty – Grabbe, Heather – Becker, Peter: cit. dílo, s. 31–32.
- ¹⁰⁷ Viz Königová, Lucie: Twinning jako příklad transnacionální interakce. Evropská témata, 1/2002, s. 5–7.

- ¹⁰⁸ Analýza vojenské spolupráce viz Handl, Vladimír: Germany and the Visegrad Countries between Dependence and Asymmetric Partnership? Studien zur Internationalen Politik. Heft 3/2002. Hamburg: Institut für internationale Politik an der Universität der Bundeswehr, 2002, zejména s. 89–140.
- ¹⁰⁹ Příklady institucionálního a politického „importu“ z Německa, ale i z dalších zemí viz Zaborowski, Marcin: Polish-German Relations and EU/NATO Enlargement. German Politics, 2/2002, s. 171–172.
- ¹¹⁰ Srov. O’Loughlin, John (ed.): Dictionary of Geopolitics. Westport etc.: Greenwood Press, 1994, s. 32–33 a 52–53.
- ¹¹¹ Ministr zahraničí České republiky Josef Zieleniec, 12. 6. 1996 v Poslanecké sněmovně. In: Data. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 9/1996, s. 27. Cit. dle Kunštát: Miroslav: cit. dílo, s. 203.
- ¹¹² Na země střední a východní Evropy (včetně Ruska a SNS) připadá 11 % německého obchodního obrátu (první místo zaujímá Polsko a druhé Česká republika). Viz Entwicklung des deutschen Außenhandels 2000, www.bmwi.de/Homepage/Politikfelder/außenwirtschaft%20%26%20europa/außenhandelsdaten/Aussenhandel.jsp
- ¹¹³ Viz Zaborowski, Marcin: cit. dílo, s. 184.
- ¹¹⁴ Přímou či nepřímou podobnou závěr potvrzují i současné analýzy českých autorů, jako je např. Zdeněk Kříž, jehož stati přináší teoretický rozbor bezpečnostní politiky SRN. Viz Kříž, Zdeněk: Sociálnědemokratické pojetí bezpečnostní politiky v Německu za vlády rudo-zelené koalice. Politologický časopis, 2/2002, s. 150–168. Viz též Kříž, Zdeněk: Pojetí bezpečnostní politiky u tradičních a alternativních politických stran na příkladu CDU/CSU a zelených v Německu. Politologický časopis, 4/2001, s. 369–387.